

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Νομικής

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Αριθμός Μητρώου : 1340200200042

Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ
ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΓΟΝΕΩΝ ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ

The application of constitutional rights to
the relations between parents and children

Διδάσκων Καθηγητής:
ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ
έτος 2004

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚ ή Α.Κ	= Αστικός Κώδικας
ΑΠ ή Α.Π	= Άρειος Πάγος
Αρμ.	= Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	= Αρχείο Νομολογίας
βλ.	= Βλέπε
εδ.	= Εδάφιο
ΕΕΝ	= Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
εκδ.	= Εκδόσεις
ΕλλΔνη ή ΕλλΔ/νη	= Ελληνική Δικαιοσύνη
επ.	= Επόμενα
ΕφΑΘ	= Εφετείο Αθηνών
ΕφΑρτ	= Εφετείο Άρτας
ΕφΛαρ	= Εφετείο Λάρισας
ΕφΠειρ	= Εφετείο Πειραιά
Μον.Πρωτ.	= Μονομελές Πρωτοδικείο
ν.	= Νόμος
ΝαυτΠειρ	= Ναυτοδικείο Πειραιά
ΝοΒ	= Νομικό Βήμα
ό.π.	= Όπως παραπάνω
παρ.	= Παράγραφος
π.δ.	= Προεδρικό Διάταγμα
ΠΚ ή Π.Κ	= Ποινικός Κώδικας
ΠλημΑΘ	= Πλημμελειοδικείο Αθηνών
ΠλημΧαλκ	= Πλημμελειοδικείο Χαλκιδικής
Ποιν.Δικ.	= Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	= Ποινικά Χρονικά
ΠρωτΠατρ	= Πρωτοδικείο Πάτρας

ΠρωτΠειρ	= Πρωτοδικείο Πειραιά
Σ ή Συντ	= Σύνταγμα
σ. ή σελ.	= Σελίδα
σημ.	= Σημείωση
ΣτΕ ή Σ.τ.Ε	= Συμβούλιο της Επικρατείας
σχετ.	= σχετικά
τ.	= Τόμος
ΤοΣ	= Το Σύνταγμα (περιοδικό)
υποσημ.	= Υποσημείωση

Π Ι Ν Α Κ Α Σ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Ω Ν

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	2
Εν προοιμίω.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α : ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	8
1. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ.....	9
i) η παραδοσιακή θεωρία.....	9
Α] η θεωρία του φυσικού δικαίου.....	9
Β] η κλασική νομική θεωρία.	10
ii) η «τρίτενέργεια» και η διαπροσωπική ενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων.....	11
2. Η ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	13
I) Η γενική εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων.....	13
II) η θεσμική εφαρμογή των αμυντικών δικαιωμάτων.....	14
3. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΘΕΣΜΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	17
i) η συνταγματική προστασία του θεσμού της οικογένειας. 17	
II) ειδικότερα οι σχέσεις γονέων και τέκνων. Η εξέλιξη τους από σχέσεις εξουσιαστικές σε σχέσεις αμοιβαίας βοήθειας, στοργής και σεβασμού.....	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β : Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΟΝΕΩΝ ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ.....	26

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	27
Α] Η γονική μέριμνα: το περιεχόμενο και τα όριά της.....	27
Β] Η ηλικιακή ανάπτυξη του τέκνου ως παράγοντας που επηρεάζει την πρακτική απόλαυση των συνταγματικών δικαιωμάτων.....	30
2. Το άρθρο 2 παρ 1 : Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.....	34
Α] Η ανθρώπινη αξία ως καταστατική αρχή της σύγχρονης ανθρωπιστικής έννομης τάξης.....	34
Β] Τα τέκνα ως φορείς του δικαιώματος της ανθρώπινης αξίας. Το μη επιτρεπτό των θεσμικών περιορισμών της ανθρώπινης αξίας.	35
3. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ	41
Α] Το άρθρο 4 παρ 2 : το δικαίωμα της ισοτητας των δυο φυλών	41
Β] ΤΟ ΑΡΘΡΟ 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου : ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΚΑΘΕ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΠΟΥ ΣΤΗΡΙΖΕΤΑΙ, ΜΕΤΑΞΥ ΑΛΛΩΝ, «ΣΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ή ΣΕ ΚΑΘΕ ΆΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ». Η συνταγματική προστασία των τέκνων των γεννημένων χωρίς γάμο.	44
4. το αρθρο 5 παρ.1 : ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ σε συνδυασμό με ΤΟ ΑΡΘΡΟ 14 : Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΚΦΡΑΣΗ.	47
5. ΤΟ ΑΡΘΡΟ 13 : Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑΣ σε συνδυασμό με το άρθρο 16 παρ. 2.....	51
Η ανάγκη θεσμικής εφαρμογής του δικαιώματος της θετικής ελεύθερίας θρησκευτικής λατρείας.....	51

6. ΤΟ ΑΡΘΡΟ 16 παρ. 1 : Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.....	58
7. ΤΑ ΑΡΘΡΑ 22 ΚΑΙ 23 :ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ...-ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ	62
Α] Το μη επιτρεπτό του θεσμικού περιορισμού του δικαιώματος της ελεύθερης επιλογής του επαγγέλματος..	62
Β] Το τέκνο ως φορέας του δικαιώματος της εργασίας.	62
8. ΤΑ ΑΡΘΡΑ 17 : Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ	64
Ο θεσμικός περιορισμός του αμυντικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας και τα όριά του.....	64
9. ΤΟ ΑΡΘΡΟ 9 : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ σε συνδυασμό με τα άρθρα 9Α για την προστασία των προσωπικών δεδομένων και 19 για το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο	66
Ο θεσμικός περιορισμός των αντίστοιχων δικαιωμάτων στα πλαίσια της «επίβλεψης» του τέκνου και τα όρια αυτού.....	66
10. Το άρθρο 9 του Συντάγματος- ΤΟ ΑΣΥΛΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ.Ο θεσμικός του περιορισμός.....	70
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	72
CONCLUSION.....	73
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	75
ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	78
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ.....	79
ΑΝΤΙΓΡΑΦΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ... Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	81

Εν προοιμίω...

Το θέμα της παρούσας εργασίας αφορά στην εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων στις σχέσεις γονέων και τέκνων.

Η «συνταγματική» σκοπιά της σχέσης αυτής στηρίζεται στην υπεροχή του Συντάγματος στην ελληνική έννομη τάξη και κατά συνέπεια στην εφαρμογή των συνταγματικών αρχών τόσο στις σχέσεις κράτους-πολιτών όσο και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών(Άρθρο 25 παρ. 3 εδ. γ').

Το Σύνταγμα προστατεύει ταυτόχρονα δικαιώματα και θεσμούς. Απόρροια του θεωρήματος αυτού αποτελεί η ανάγκη θεσμοποίησης των ελευθεριών αλλά και αντίστροφα η ανάγκη φιλελευθεροποίησης των θεσμών.

Εν προκειμένω, το Σύνταγμα προστατεύει συγχρόνως τόσο την ανήλικη νεότητα όσο και το θεσμό της οικογένειας και κατά συνέπεια την έννομη σχέση γονέων και τέκνων(21 παρ. 1 του Συντ.). Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι κατ'αρχήν τα ανήλικα τέκνα απολαμβάνουν όλα τα δικαιώματα που παρέχει το Σύνταγμα περιοριζόμενα όμως από το περιεχόμενο της γονικής μέριμνας, στοιχείο θεμελιώδες στα πλαίσια της ειδικότερης έννομης σχέσης γονέων και τέκνων. Και αντίστροφα όμως, η εξουσία των γονέων βρίσκει το όριό της στα ανεπίδεκτα θεσμικής εφαρμογής δικαιώματα των παιδιών.

Με δεδομένο τον ιδιάζοντα δεσμό μεταξύ γονέων και τέκνων, η στάθμιση και αξιολόγηση του όλου θέματος απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και τήρηση των ισορροπιών ώστε ο θεσμός της οικογένειας και η σχέση γονέων και τέκνων να διατηρείται αλώβητος παρέχοντας στα τελευταία, που βρίσκονται διαρκώς ενώπιον της παρουσίας των γονέων ως φορέων εξουσίας, τη μεγαλύτερη δυνατή συνταγματική προστασία με βάση την αρχή «in dubio pro libertate».

Με βάση την αρχή αυτή και με επίγνωση της σπουδαιότητας του ρόλου των γονέων στη διαμόρφωση της

προσωπικότητας του τέκνου, επιχειρήθηκε παρακάτω μία απόπειρα οριοθέτησης των θεσμικών περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων των τέκνων με σκοπό τη μεγαλύτερη δυνατή προστασία τους στο μέτρο όμως αυτή δε βλάπτει και δε θέτει σε κίνδυνο τη σωστή διαπαιδαγώγησή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α : ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ι) η παραδοσιακή θεωρία

A] η θεωρία του φυσικού δικαίου.

Πριν από την έκρηξη της γαλλικής επανάστασης οι φιλόσοφοι και θεωρητικοί του φυσικού δικαίου εμπνεόμενοι από τις βασικές αρχές της ελευθερίας και της ισότητας έθεσαν με τη διδασκαλία τους τις βάσεις πάνω στις οποίες διαπλάστηκαν τα ατομικά δικαιώματα. Η διδασκαλία αυτή αποτέλεσε το πνευματικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η μετέπειτα κλασική νομική θεωρία των ατομικών δικαιωμάτων. Η θεωρία του φυσικού δικαίου, ξεπερνώντας τις θεοκρατικές δικαιοτικές αντιλήψεις, αναγνώρισε ως μοναδική πηγή δικαίου τον ορθό λόγο, την ανθρώπινη φύση¹. Οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι². Έτσι, οι θεωρίες αυτές ανάγουν την ελευθερία σε «φυσικό δικαίωμα» του ανθρώπου, σε δικαίωμα δηλαδή που αρμόζει στην ίδια την ανθρώπινη φύση ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή μη κράτους. Επομένως, τα δικαιώματα του ανθρώπου κατά τις θεωρίες αυτές αποσκοπούν στην προστασία του από παντοειδείς απειλές, δηλαδή ισχύουν όχι μόνο κατά του κράτους αλλά ενάντια σε οποιαδήποτε πηγή απειλής.

¹ Α. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 19 επ.

² Ζ.Ζ.Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, σ. 8επ.

Β] η κλασική νομική θεωρία.

Διαφορετική κατεύθυνση πήραν τα πράγματα στην κλασική νομική θεωρία. Εκεί τα θεμελιώδη δικαιώματα προσέλαβαν αποκλειστικά αντικρατική κατεύθυνση. Λόγοι κατά βάση ιστορικοί οδήγησαν στον- κάτω από την πίεση ιστορικοκοινωνικών συγκυριών- υποβιβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε νομικούς κανόνες δημοσίου δικαίου με πεδίο εφαρμογής αποκλειστικά τις σχέσεις κράτους-πολιτών. Τούτο οφείλεται κυρίως στο ότι την εποχή εκείνη η απεριόριστη και χωρίς φραγμούς άσκηση της κρατικής εξουσίας, που μπορεί να συνοψιστεί στο νομικό κανόνα «*legibus solutus est*», περιεβλήθη τον μανδύα της μεγαλύτερης απειλής για την ελευθερία του ανθρώπου³. Έτσι τα θεμελιώδη δικαιώματα αποσκοπούσαν αφενός στον περιορισμό της κρατικής εξουσίας και αφετέρου στην εξασφάλιση ενός ελεύθερου για τους πολίτες χώρου στον οποίο το κράτος δε θα μπορούσε να παρέμβει. Κάτω, λοιπόν, από το βάρος της κυρίαρχης αυτής ιδεολογίας επικράτησε η αντίληψη που καθιερώνει τη δυαδιστική έννομη τάξη, τη διάκριση κράτους-κοινωνίας, δημόσιου και ιδιωτικού, κυβερνώντων και κυβερνωμένων⁴ περιορίζοντας το ρυθμιστικό πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις κράτους- πολιτών⁵.

³ Α. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 19 επ.

⁴ Α. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.Α', Γενική Συνταγματική Θεωρία σ. 9 επ.

⁵ Χ. Σγουρίτσα, Συνταγματικόν Δίκαιον, τ.Β' 1966, σ. 24.

ii) η «τρίτενέργεια» και η διαπροσωπική ενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Παρά την επικρατούσα αυτή δυαδιστική αντίληψη, στη χώρα μας η ευρύτερη δημοκρατική παράδοση και η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της ελληνικής εννομης τάξης δημιούργησε από νωρίς την προδιάθεση άρνησης του αποκλειστικά δημόσιου χαρακτήρα των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το ελληνικό Σύνταγμα περιέλαβε διατάξεις, όπως το άρθρο 4 παρ. 2 περί της ισότητας των δύο φύλων, των οποίων η ενέργεια στρέφεται προς το πεδίο των σχέσεων μεταξύ ιδιωτών⁶. Έτσι, στην ουσία ο όρος «τρίτενέργεια» και οι αντίστοιχες γερμανικές θεωρίες της δεν αρμόζουν στον ελληνικό νομικό χώρο και μόνο ως *terminus technicus* θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε μια έννομη τάξη όπου η εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων αποτελεί συνταγματική επιταγή⁷. Γι' αυτό το λόγο προκρίνουμε τον όρο «διαπροσωπική ενέργεια» των συνταγματικών δικαιωμάτων που αν και περιγραφικός αποδίδει καλύτερα την ιδιότητά τους να ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ ιδιωτών⁸.

Η συνταγματική αναθεώρηση του 2001 επιβεβαίωσε τη διαπροσωπική αυτή ενέργεια καθώς το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ' ορίζει πλέον *expressis verbis*

⁶ Σχετικά με την τρίτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων την παρουσίαση και κριτική των θεωριών της βλ. Δημητρόπουλο, Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου από την ιδιωτική εξουσία, σ. 168 επ.

⁷ Α. Δημητρόπουλου, Τα αμυντικά δικαιώματα, σ. 381, 23, 124. Του ίδιου, Κοινωνικός Ανθρωπισμός και ανθρώπινα δικαιώματα, σ. 1841-1842.

⁸ Α. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. III, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 41-42.

ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα «ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν», αίροντας κάθε τυχόν εναπομείνουσα αμφισβήτηση και προσκόλληση στην παραδοσιακή θεωρία⁹.

⁹ Αξίζει όμως εδώ να σημειωθεί ότι και πριν την αναθεώρηση του 2001, η διαπροσωπική ενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων συναγόταν από τη διατύπωση του Συντάγματος του 1975. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση του ΕφΑθ 3330/78, ΝοΒ 1977, σ. 1085, στην οποία κηρύσσεται αντισυνταγματική διάταξη ιδιωτικού δικαίου, της οποίας το περιεχόμενο έρχεται σε αντίθεση με το περιεχόμενο του Συντάγματος.

2. Η ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Ι) Η γενική εφαρμογή των Θεμελιωδών δικαιωμάτων

Γενική εφαρμογή των Θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι η εφαρμογή του γενικού (του ευρύτερου δηλαδή) περιεχομένου τους στο πεδίο της γενικής κυριαρχικής ή κοινωνικής σχέσης¹⁰.

Γενική εφαρμογή είναι εκείνη που πραγματοποιείται στο πλαίσιο της «γενικής σχέσης», η οποία μπορεί να είναι είτε σχέση κράτους-πολίτη (γενική κυριαρχική σχέση¹¹), είτε σχέση μεταξύ κάθε πολίτη και των άλλων φορέων των Θεμελιωδών δικαιωμάτων (γενική κοινωνική σχέση).

Η εφαρμογή των Θεμελιωδών δικαιωμάτων γίνεται κατά κανόνα αντιληπτή ως γενική εφαρμογή με την έννοια της εφαρμογής τους στο πλαίσιο της γενικής «κυριαρχικής» σχέσης κράτους-πολίτη, μιας σχέσης που την εποχή του ατομικιστικού φιλελευθερισμού ήταν σχέση μεταξύ του απομονωμένου ατόμου και ενός εχθρικού ή έστω ουδέτερου κράτους. Η αντίληψη αυτή εμπόδισε τη νομική επιστήμη να στραφεί προς τη μελέτη της θεσμικής διάστασης της εφαρμογής των Θεμελιωδών δικαιωμάτων καθώς όσο επικρατούσε η «μακροεφαρμογή» των Θεμελιωδών δικαιωμάτων, δεν

¹⁰ Ανδρ. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 57.

¹¹ Δαγτόγλου, Ατομικές ελευθερίες Α., σ. 164.

υπήρχε ιδιαίτερη ανάγκη μελέτης της «μικροεφαρμογής» τους μέσα στους Θεσμούς¹².

Γενική σχέση όμως υφίσταται όχι μόνο μεταξύ κράτους και πολίτη αλλά και μεταξύ κάθε πολίτη και των άλλων φορέων θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πρόκειται για γενική κοινωνική σχέση, την οποία όμως η παραδοσιακή νομική αντίληψη δεν μπορεί να εντοπίζει περιοριζόμενη στην εφαρμογή των αμυντικών δικαιωμάτων στις σχέσεις κράτους-πολιτών, δηλαδή στα πλαίσια της γενικής κυριαρχικής σχέσης.

Η σημασία της εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων στη γενική κυριαρχική σχέση έχει σήμερα, με τη δημοκρατικοποίηση του κράτους, μειωθεί σημαντικά ενώ αντίθετα αυξάνεται στη σύγχρονη εποχή η ένταση της σημασίας της θεσμικής εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία αφορά την προς το κράτος αλλά και την προς τους ιδιώτες κατεύθυνση.

II) η θεσμική εφαρμογή των αμυντικών δικαιωμάτων.

Θεσμική εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι η εφαρμογή τους στο επίπεδο μερικότερης έννομης σχέσης ή θεσμού (ως συνόλου εννόμων σχέσεων), είτε ως προς το γενικό είτε ως προς το θεσμικό τους περιεχόμενο, όπως προσδιορίζεται από τη σχέση αιτιώδους συνάφειας¹³.

¹² Ανδρ. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 57.

¹³ Ανδρ. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 78.

Πέρα από τη γενική σχέση κράτους-πολιτών, μεγάλο μέρος της ζωής των ανθρώπων εκτυλίσσεται σε μερικότερα πλέγματα σχέσεων, σε Θεσμούς. Η είσοδος του ανθρώπου σ'αυτούς τους Θεσμούς οδηγεί πολλές φορές στον περιορισμό, τη συστολή τελικά δηλαδή τη «Θεσμοποίηση» της ελευθερίας και γενικά των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος είναι το περιεχόμενό του σε όλη του την έκταση.

Θεσμικό περιεχόμενο είναι το περιορισμένο περιεχόμενο που αποκτούν τα θεμελιώδη δικαιώματα εφαρμοζόμενα σε έναν συγκεκριμένο Θεσμό.

Το δικαίωμα πέρα από έναν αμετάβλητο σημασιολογικό πυρήνα έχει ταυτόχρονα και σημασιολογική περιφέρεια, η οποία παραλλάσσει ανάλογα με το νομικό Θεσμικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται¹⁴.

Το μέτρο της Θεσμικής προσαρμογής του δικαιώματος-δηλαδή της εφαρμογής του περιεχομένου του δικαιώματος σε συσχετισμό με το περιεχόμενο του συγκεκριμένου Θεσμού στο πλαίσιο του οποίου εφαρμόζεται- προσδιορίζεται από το δεσμό αιτιώδους συνάφειας δικαιώματος και Θεσμού. Γενικά εφαρμόζεται ο κανόνας : επιτρέπονται οι αιτιώδεις και απαγορεύονται οι αναιτιώδεις περιορισμοί. Εφόσον δικαίωμα και Θεσμός δεν συνδέονται με αιτιώδη συνάφεια, απαγορεύεται κάθε περιορισμός του δικαιώματος και εφαρμόζεται το τελευταίο σε όλη την έκταση του περιεχομένου του. Σε περίπτωση, όμως, ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ δικαιώματος και Θεσμού επιβάλλεται ο περιορισμός του δικαιώματος

¹⁴ *Ανδρ. Δημητρόπουλου*, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 79 επ.

και, επομένως, η εφαρμογή του Θεσμικού του περιεχομένου.

Συμπερασματικά, πάντως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Σύνταγμα κατοχυρώνει και προστατεύει ταυτόχρονα και θεμελιώδη δικαιώματα αλλά και θεσμούς συνδέοντας με τον τρόπο αυτό την πραγματικότητα με το δίκαιο, το «δέον» και το «είναι» σε ενιαίο και αδιάσπαστο σύνολο εξεσφαλίζοντας έτσι ουσιαστική δικαιοσύνη¹⁵.

¹⁵ *Ανδρ. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 79 επ.*

3. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΘΕΣΜΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

i) η συνταγματική προστασία του θεσμού της οικογένειας¹⁶

Η προστασία της οικογένειας αποτελεί συνταγματική επιταγή κατά το άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος («Η οικογένεια ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους...τελεί υπό την προστασία του Κράτους»). Ο νομοθέτης έχει υπόψη του όχι μόνο την κλασική πυρηνική οικογένεια (πατέρας, μητέρα, παιδιά) αλλά και τη μονογονική οικογένεια (ένας μόνο γονέας), φαινόμενο σύνηθες στη σύγχρονη εποχή και με δεδομένη τη γεωγραφική και κοινωνική διάσπαση του πυρήνα αυτού¹⁷.

¹⁶ Από τα προϊσχύσαντα ελληνικά Συντάγματα πρώτο το Σύνταγμα του 1927 θέσπισε διατάξεις προστατευτικές του γάμου και της οικογένειας (άρθρο 24 παρ. 1) με πρότυπο το άρθρο 119 του γερμανικού Συντάγματος του 1919 (της Βαϊμάρης). Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο διατάξεις προστατευτικές του θεσμού του γάμου (αλλά και της οικογένειας εν γένει) περιέλαβε η Οικουμενική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 (άρθρο 16 και ιδίως παρ. 3), καθώς και ορισμένα ευρωπαϊκά Συντάγματα όπως το ιταλικό του 1948 (άρθρα 29, 30), ο Θεμελιώδης Νόμος της Δ. Γερμανίας του 1949 (άρθρο 6 του Γ.Γ.), το δε πορτογαλικό Σύνταγμα του 1976 (άρθρα 67-70) και το ισπανικό του 1978 (άρθρο 39) περιέχουν λεπτομερείς διατάξεις προστατευτικές της οικογένειας εν γένει, του γάμου, της μητρότητας και της ανήλικης ιδίως νεότητας.

¹⁷ Σαλκιτζόγλου Παν., Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, σ. 101.

Το Σύνταγμα προστατεύει κατά πρώτο λόγο και εν γένει την οικογένεια καθεαυτήν - και μάλιστα με τη σύγχρονη τρέχουσα και συνήθη στενή έννοια της μικρής άρτιας οικογένειας (γονείς και παιδιά)¹⁸ - δηλαδή ως ομάδα ανθρώπων που τους συνδέει βασικά ένα βιολογικό γεγονός : η αναπαραγωγή του είδους που πραγματοποιείται με τις σεξουαλικές σχέσεις δύο προσώπων διαφορετικού φύλου. Πρόκειται, λοιπόν, κατ'αρχήν, για προστασία της *φυσικής οικογένειας*, δηλαδή της οικογένειας που δημιουργείται έξω από το δίκαιο του γάμου, *de facto*. Από αυτήν διακρίνεται η ιδρυόμενη με τη σύμβαση του γάμου *νόμιμη οικογένεια*, που αποτελεί το τυποποιημένο πλαίσιο μόνιμων βασικά σχέσεων των δύο φύλων. Ο γάμος όμως δεν είναι στοιχείο αναγκαίο της συνταγματικής προστασίας της οικογένειας. Το ισχύον Σύνταγμα προστατεύει αυτοτελώς την οικογένεια εν γένει, παράλληλα δε, επίσης αυτοτελώς, και το γάμο. Άρα δεν προστατεύει μόνο τη νόμιμη οικογένεια αλλά και τη φυσική οικογένεια, άσχετα και ανεξάρτητα από το γάμο, αλλά και τη συμβίωση¹⁹.

Η συνταγματική προστασία της οικογένειας στηρίζεται στην καίρια σημασία της οικογένειας, στα πρώτα χρόνια της ζωής του ανθρώπου, για την «κοινωνικοποίησή» του, δηλαδή ουσιαστικά για την προετοιμασία της ένταξής του στο υπάρχον σύστημα των ιεραρχικά δομημένων κοινωνικών σχέσεων και για

¹⁸ Για την έννοια της οικογένειας βλ. *Δεληγιάννη, Οικογενειακό Δ.*, τ. Ι, σ. 21-33, *Κουμάντο, Οικογενειακό Δ.*, σ. 16-18.

¹⁹ Εισήγηση Α. *Μάνεση*, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, Ένωση Νομικών Βορείου Ελλάδος, Θέματα γονικής μέριμνας, σ. 30.

Ανδρ. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 224.

τον εθισμό του στην αποδοχή των κατεστημένων προτύπων του²⁰.

Το δικαίωμα του παιδιού να ζει με την οικογένειά του²¹, εκτός αν τούτο προσκρούει στο συμφέρον του²², προβλέπει και το άρθρο 9 παρ. 1 της Σύμβασης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989²³.

Ως προς το ζήτημα της Θεσμικής εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων στον οικογενειακό χώρο, τούτο εμφανίζεται ως πρόβλημα αναμόρφωσης του Θεσμού της οικογένειας με βάση τις συνταγματικές αρχές αλλά ενδεχομένως και Θεσμικής προσαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων.

²⁰ βλ. *A. Μάνεση*, ό.π. σ. 29.

²¹ *Les droits de l'enfant*, σ. 4 : "L'enfant ne peut survivre s'il n'est pas entouré d'adultes. En principe, c'est le milieu familial qui est le plus favorable pour son épanouissement, aussi le droit favorise-t-il l'éducation de l'enfant par ses parents. Néanmoins, il peut se produire que la famille ne remplisse pas son rôle : l'Etat va donc contrôler et, le cas échéant, suppléer la famille dans l'éducation des enfants".

²² βλ. *MANFRED HINZ*, *Elterliche Sorge und Umgang mit Kindern*, σ. 16, όπου παρουσιάζεται η άλλη όψη κατά την οποία προκρίνεται η φροντίδα των παιδιών σε ιδρύματα που τα φιλοξενούν σε περιπτώσεις που η οικογένειά τους και το πατρικό τους σπίτι δεν ευνοεί τη σωστή ανατροφή τους. Και εδώ όμως φαίνεται η προσπάθεια των ειδικών να δημιουργήσουν στα παιδιά την εντύπωση μιας οικογενειακού χαρακτήρα ανατροφής :

" Der satz, dass das ungünstigste Elternhaus immer noch einem Heimaufenthalt vorzuziehen sei, entspricht der Realität nicht. Einmal sind die Heime heute personell meist gut mit Fachkräften besetzt und bieten in ihren Kleingruppen eine Erziehung mit familiärem Charakter; zum anderem sind manche Eltern und Pflegeeltern speziellen Erziehungsaufgaben einfach nicht gewachsen - man denke beispielsweise an die Erziehung behinderter, schwachbegabter oder verhaltensgestörter Kinder. Schließlich sind in manchen Fällen sowohl Vater als Mutter erziehungsungeeignet, und das gesamte häusliche Milieu ist ausgesprochen ungünstig...".

²³ *Σαλκιτζόγλου*, ό.π. , σ. 101.

II) ειδικότερα οι σχέσεις γονέων και τέκνων. Η εξέλιξή τους από σχέσεις εξουσιαστικές σε σχέσεις αμοιβαίας βοήθειας, στοργής και σεβασμού.

Οι οικογενειακές σχέσεις δεν είναι a priori σχέσεις αντιθετικές, αλλά σχέσεις παράλληλες. Παρ'όλα αυτά, στον οικογενειακό χώρο εμφανίζονται όχι λίγες αντιθέσεις και συγκρούσεις. Το ζήτημα της εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον οικογενειακό χώρο τίθεται στην παρούσα ως ζήτημα περιορισμού της πατρικής εξουσίας και προστασίας των τέκνων²⁴.

Μετά την απόσυρση της λέξης «εξουσία» από το άρθρο 1500 του παλαιού Αστικού Κώδικα²⁵, ήδη με το ν. 1329/1983, ερωτάται αν έπαψαν πράγματι να είναι *κατ'ουσίαν* σχέσεις εξουσίας και υποταγής οι σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων. Εξουσία σημαίνει την επιβολή μιας ή περισσότερων θελήσεων πάνω σε άλλη θέληση, επιβολή προσδιοριστική συγκεκριμένης συμπεριφοράς για να πράξει ή παραλείψει κάποιος κάτι που δεν θα έπραττε ή δε θα παρέλειπε από μόνος

²⁴ βλ. les droits de l'enfant, Chap. II, L'enfant dans sa famille : « L'enfant en bas âge est inséré dans une famille qui assure l'essentiel de ses besoins aussi bien matériels qu'éducatifs et affectifs. L'enfant a besoin de sa famille. Peut-on pour autant dire qu'il existe un droit juridiquement reconnu à une famille ?...Au sein de cette famille, la situation de l'enfant doit être précisément définie. Le temps est passé de la patria potestas qui donnait au pater familias tous les droits sur ses enfants, y compris celui de vie et de mort. L'enfant a des droits dans la famille».

²⁵ Βαβούσκου Κων., Θέματα πατρικής εξουσίας.

του. Αυτό όμως συμβαίνει βασικά τόσο με την πατρική εξουσία του παλαιού άρθρου 1502 Α.Κ όσο και με τη γονική μέριμνα του νέου 1518 Α.Κ. Και στις δύο ρυθμίσεις το ουσιώδες είναι ότι τα παιδιά υπόκεινται σαφώς στη θέληση των γονέων, αφού αυτοί έχουν ευρύτατη ευχέρεια να επεμβαίνουν δραστικά στην προσωπική σφαίρα και στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών τους, χειραγωγώντας τα ιδεολογικά και εγχαράσσοντας στη συνείδησή τους παραδοσιακά πρότυπα συμπεριφοράς και τις δικές τους θρησκευτικές, κοινωνικοπολιτικές και άλλες πεποιθήσεις. Έτσι οι δυνατότητες αυτοκαθορισμού των παιδιών είναι μειωμένες. Τα παιδιά διαπλάσσονται και μεγαλώνουν μέσα σε ένα κατ'ουσίαν εξουσιαστικά ελεγχόμενο περιβάλλον - που ενδέχεται να αποβεί και καταπιεστικό - με αποτέλεσμα αφενός τον εθισμό τους στις υπάρχουσες εξουσιαστικές σχέσεις και αφετέρου γενικότερα τη συντήρηση και αναπαραγωγή της κατεστημένης δομής και ιδεολογίας της συγκεκριμένης κοινωνίας. Επομένως, η οικογένεια, και ιδίως η νόμιμη οικογένεια που λειτουργεί ως θεσμός, είναι εξ ορισμού εστία εξουσίας και αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, με τον οποίο οι κρατούντες εκμαιεύουν τη συναίνεση (consensus) για να εξασφαλίσουν τη νομιμοποίηση της εξουσίας τους. Με τις μεταρρυθμίσεις που έφερε ο ν. 1329/1983 και μεν καταλύθηκε η παντοδυναμία του συζύγου και πατέρα και χαλάρωσαν οι εξουσιαστικές σχέσεις, τούτο όμως δε σημαίνει ότι καταργήθηκε η «εξουσιαστική οικογένεια». Διότι η γονική μέριμνα είναι βασικά και αυτή εξουσιαστική μέριμνα.

Βέβαια, το νέο άρθρο 1511 παρ. 1 Α.Κ ορίζει ρητά, με θετική διάταξη, ότι «κάθε απόφαση των γονέων σχετικά με την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να

αποβλέπει στο συμφέρον του τέκνου». Το γεγονός ότι τα δικαιώματα των γονέων κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας πρέπει να ασκούνται για την εξυπηρέτηση όχι των ατομικών συμφερόντων τους αλλά του συμφέροντος (υλικού και ηθικού) των τέκνων, είναι δηλαδή «λειτουργικά» - με την έννοια ότι οι δικαιούχοι επιτελούν με αυτά συγκεκριμένο κοινωνικό λειτούργημα - αμβλύνει ασφαλώς, χωρίς όμως να αναιρεί, την εξουσιαστική υφή των σχέσεων μεταξύ γονέων και τέκνων.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο ν. 1329/1983 προσπάθησε με τις σύγχρονες αντιλήψεις και βάσει των άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 2, 5 παρ. 1 και 21 παρ. 1 του Συντάγματος, να εισαγάγει στις σχέσεις γονέων και τέκνων ορισμένα εξισωτικά και αντιαυταρχικά και να καθιερώσει την αυτοτέλεια όχι μόνο της συζύγου αλλά εν μέρει και των τέκνων.

Αξιοσημείωτη επίσης είναι η εκσυγχρονιστική πρόοδος που συντελείται στις σχέσεις γονέων και τέκνων με τη διάταξη 1518 παρ. 2 Α.Κ που ορίζει ότι «κατά την ανατροφή του τέκνου οι γονείς το ενισχύουν, χωρίς διάκριση φύλου, να αναπτύσσει υπεύθυνα και με κοινωνική συνείδηση την προσωπικότητά του». Η εναρμόνιση της διάταξης αυτής προς το γνωστό πλέγμα των διατάξεων των άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 2, 5 παρ. 1 του Συντάγματος είναι πρόδηλη.

Επίσης, δηλωτική του νέου πνεύματος στις σχέσεις γονέων και τέκνων είναι η διάταξη 1507 Α.Κ, η διάταξη «καλού χριστιανού» που ορίζει ότι : «Γονείς και τέκνα οφείλουν αμοιβαία μεταξύ τους βοήθεια, στοργή και σεβασμό» καθώς και η διάταξη που προβλέπει ως «αντίβαρο» της γονικής μέριμνας, την αξίωση των γονέων έναντι των τέκνων τους για παροχή υπηρεσιών εφόσον συγκατοικούν (άρθρο 1508

Α.Κ). Προϊόν νέων εξελιγμένων αντιλήψεων και ηθών αυτή η εξισωτική αμοιβαιότητα - και μάλιστα αμοιβαιότητα σεβασμού, σύμφωνα άλλωστε με το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος - υποδηλώνει την τάση για επίτευξη κάποιας ισοτιμίας σχέσεων και αποτελεί προτροπή για αποφυγή αυταρχικής συμπεριφοράς εκατέρωθεν²⁶.

Παρατηρώντας τα πράγματα από μια διαφορετική οπτική γωνία, ωστόσο, θα πρέπει να διαπιστώσουμε ότι για το εξουσιαζόμενο παιδί, η νομιμοποίηση της γονικής εξουσίας δεν εξαρτάται πάντα από την έλλογη θεμελίωση των επιταγών της, αφού το ίδιο το παιδί δεν αποκτά αμέσως τη γνώση και την ικανότητα να κρίνει αυτές τις επιταγές. Έτσι, η εξουσία αυτή νομιμοποιείται με βάση ψυχολογικά κυρίως δεδομένα, ως κατάσταση συναισθηματικής έλξης μεταξύ γονέα και παιδιού. Όμως στο πλαίσιο της γενικότερης οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων, το καθεστώς της εξαρτάται πάντοτε από συγκεκριμένες αξίες κοινωνικής ηθικής, ιδίως δε από τις εκάστοτε προβάλλουσες αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης, οι οποίες και προσδιορίζουν τους σκοπούς της. Τις εν λόγω αξίες αποτυπώνει κατ'εξοχήν μία δεδομένη συνταγματική τάξη, οι συγκεκριμένοι κανόνες της οποίας λειτουργούν τελικά ως κριτήρια νομιμότητας των τροπισμών της γονικής εξουσίας.

Διότι, στην ιστορική εξέλιξη των σύγχρονων κοινωνιών, η έκφραση της γονικής εξουσίας αναμορφώθηκε καθοριστικά. Με το «παιδί - βασιλιά» στο επίκεντρο του κοινωνικού ενδιαφέροντος, η εξουσία στο πλαίσιο της οικογένειας έχανε τον

²⁶ Εισήγηση Α. Μάνεση, ό.π., σ. 22επ.

απόλυτο χαρακτήρα της και μετατρέπεται σε κοινωνικά ελεγχόμενο λειτούργημα²⁷.

Ο σκοπός της οικογένειας, επομένως, τείνοντας στην εξυπηρέτηση της νέας κοινωνικής παράστασης του παιδιού, ήταν η πρώτη κρίσιμη σύγχρονη προϋπόθεση για τον επαναπροσδιορισμό του status της γονικής εξουσίας.

Η άλλη προϋπόθεση είναι η πραγματικότητα της μετάβασης σε μία «πολλαπλότητα» «ανοικτών» οικογενειακών μορφών στη θέση του παρακμάζοντος «κλειστού» παραδοσιακού προτύπου.

Η περίοδος της βασικής κοινωνικοποίησης του παιδιού στο πλαίσιο της οικογένειας μπορεί να περιγραφεί ως εξέλιξη με προοπτική την τελική εξαφάνιση της εξουσίας του γονέα. Η εξουσιαστική σχέση δεν παραμένει στατική. Το παιδί κατακτά σταδιακά έναν διαρκώς διευρυνόμενο χώρο αυτοκαθορισμού ενώ, αντίστοιχα, περιορίζεται ο χώρος δραστηριότητας του γονέα έως την οριακή στιγμή της ενηλικίωσης, οπότε η εξουσία του τελευταίου καταργείται οριστικά²⁸.

Και από την παραπάνω, πάντως, κοινωνικοψυχολογική ανάλυση της σχέσης γονέων και τέκνων καταλήγουμε στο ίδιο συμπέρασμα όπως αυτό εκτέθηκε παραπάνω. Από νομική δηλαδή άποψη, η συνταγματική όψη αυτής ακριβώς της δυναμικής του αυτοκαθορισμού των τέκνων στην πορεία της

²⁷ Claude COLOMBET, *l'autorité parentale, les limitations à la fonction d'autorité parentale*, σ. 18 : « ...Tantôt il sera nécessaire de les remplacer dans leur fonction, et l'on peut alors parler de limitation à la jouissance de la fonction. Tantôt il paraîtra suffisant, en maintenant aux parents leurs droits et devoirs, de prendre diverses mesures, dans l'intérêt de l'enfant... »

²⁸ Βιδάλη Τ., *Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια*, σ. 266επ.

σταδιακής κοινωνικοποίησής τους αποτυπώνεται στη μετάβαση δύο υποκειμένων δικαίου - του γονέα και του τέκνου - από το καθεστώς της ανισότητας στο καθεστώς της ισότητας, με την νομική θεμελίωση ως άνω αναφέρθηκε και με βάση το ελληνικό Σύνταγμα. Θα πρέπει, εντούτοις, στη μελέτη των σχέσεων γονέων-τέκνων να ληφθεί υπόψη και μία άλλη παράμετρος που στηρίζεται κυρίως σε ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Η εν λόγω μετάβαση στο καθεστώς της ισότητας προϋποθέτει την ενεργητική συμμετοχή του εξουσιαζόμενου στην φάση της κοινωνικοποίησης, της οποίας όμως, σημειωτέον, οι συνθήκες συνδέονται κυρίως με την στάση του εξουσιάζοντος.

Επομένως, το ζήτημα της εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων στις «ευαίσθητες» σχέσεις γονέων και τέκνων αποτελεί ένα πολύπλευρο ζήτημα με λεπτές ισορροπίες που χρειάζεται για τη μελέτη του προσεκτική έρευνα και συνείδηση της πραγματικότητας. Με την επιφύλαξη αυτή επιχειρείται παρακάτω μία συνοπτική θεώρηση του ζητήματος με αφετηρία τη βάση και κορυφή συνάμα της ελληνικής έννομης τάξης, τις διατάξεις δηλαδή του Συντάγματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β : Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΟΝΕΩΝ ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ

*Φημί, δεῖν τοὺς παῖδας ἐπὶ τὰ καλά
τῶν ἐπιτηδεύματων
ἄγειν παραινέσεσι καὶ λόγοις,
μή μὰ Δία πληγαῖς μήδ' αἰκισμοῖς.*

*Πλουτάρχου
Περὶ Παιδῶν Αἰγωγῆς*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

A] Η γονική μέριμνα: το περιεχόμενο και τα όριά της.

Κατά τον Αστικό μας Κώδικα «Η επιμέλεια του προσώπου του τέκνου περιλαμβάνει ιδίως την ανατροφή, την επίβλεψη, τη μόρφωση και την εκπαίδευσή του, καθώς και τον προσδιορισμό του τόπου της διαμονής του»²⁹. Η σχετική διάταξη λοιπόν ήδη στην πρώτη της παράγραφο διαγράφει το περιεχόμενο της γονικής μέριμνας³⁰. Στις επόμενες δύο παραγράφους ο νομοθέτης προσθέτει διευκρινιστικές «οδηγίες».

Συγκεκριμένα, το πρώτο εδάφιο της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 1518 Α.Κ ορίζει ότι «κατά την ανατροφή του τέκνου οι γονείς το ενισχύουν, χωρίς διάκριση φύλου, να αναπτύσσει υπεύθυνα και με κοινωνική συνείδηση την προσωπικότητά του». Η εναρμόνιση του εδαφίου αυτού προς το γνωστό πλέγμα των διατάξεων των άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 2 και 5 παρ. 1 του Συντάγματος είναι πρόδηλη³¹.

²⁹ Άρθρο 1518 παρ. 1 Α.Κ

³⁰ ΕφΑΘ 11035/1987, ΕλλΔνη 29(1988)-γονική μέριμνα, περιεχόμενο, άσκηση από κοινού, σύγκρουση συμφερόντων.

³¹ Άρθρο 2 παρ. 1 Σ : «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελεί την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας»

Άρθρο 4 παρ. 2 Σ : «οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις»

Άρθρο 5 παρ. 1 Σ : «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας κλπ.»

Δεν ισχύει όμως η ίδια παρατήρηση και για το επόμενο εδάφιο, κατά το οποίο «η λήψη σωφρονιστικών μέτρων επιτρέπεται μόνο εφόσον αυτά είναι παιδαγωγικώς αναγκαία και δεν θίγουν την αξιοπρέπεια του τέκνου». Η διάταξη εδώ φαίνεται να εμπεριέχει αντίφαση. Διότι στο βαθμό που τα «σωφρονιστικά μέτρα» περιλαμβάνουν ενδεχομένως και σωματικές ποινές, δηλαδή σωματικές κακώσεις, η «αξιοπρέπεια» του τέκνου προσβάλλεται κατάφωρα και ανακύπτει αντίθεση αυτής της διάταξης προς το άρθρο 2 παρ. 1 καθώς και προς το άρθρο 7 παρ. 2 του Συντάγματος (που απαγορεύει τις σωματικές κακώσεις).

Επιτυχής είναι μια άλλη ρύθμιση: κατά το άρθρο 1511 παρ. 3 Α.Κ πρέπει, ανάλογα με την ωριμότητα του παιδιού, να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του πριν από κάθε απόφαση των γονέων κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας περιορίζεται, ενόψει ιδίως του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ., κατά το μέτρο που ωριμάζει και αναπτύσσεται η προσωπικότητα των τέκνων³².

Τέλος θα ήταν μεγάλη παράλειψη να μην αναφέρουμε τη διάταξη 1507 Α.Κ, για την οποία μιλήσαμε πολύ σύντομα παραπάνω, κατά την οποία «γονείς και τέκνα οφείλουν αμοιβαία μεταξύ τους βοήθεια, στοργή και σεβασμό» καθώς και τη διάταξη 1508 Α.Κ για την αξίωση των γονέων έναντι των τέκνων για παροχή υπηρεσιών, η οποία επιβεβαιώνει την τάση εξίσωσης και ισοτιμίας των σχέσεων γονέων και τέκνων.

Με δεδομένες τις παραπάνω ρυθμίσεις, θα επιχειρήσουμε να πούμε λίγα λόγια για την ανάγκη προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων των τέκνων. Η έννομη αναγνώριση του Θεσμού της

³² Εισήγηση Α. Μάνεση, ό.π., σ. 26.

οικογένειας (άρθρο 21 του Συντ.) σε συνδυασμό με το όλο νομικό πλαίσιο που διέπει τις σχέσεις γονέων και τέκνων συνεπάγεται σε μεγάλο βαθμό και την έννομη αναγνώριση της εξουσίας του γονέα απέναντι στο παιδί. Ο γονέας είναι υποκείμενο λειτουργήματος προς όφελος του σκοπού της οικογένειας, το δε παιδί υπόκειται στις αποφάσεις του γονέα, εφόσον αυτές αποτελούν εκδηλώσεις του λειτουργήματος και εξυπηρετούν το σκοπό.

Υπάρχει, επομένως, πάντοτε θέμα προστασίας των ελευθεριών ενός προσώπου από την άσκηση μιας εξουσίας που είναι διαρκώς παρούσα.

Το θέμα προκύπτει ιδίως αν σκεφτεί κανείς ότι είναι πλέον δύσκολο να υποστηρίξει κανείς τον απόλυτο προσδιορισμό του «συμφέροντος» από την υποκειμενική βούληση του γονέα. Όχι απλώς επειδή, γενικά, τα πρότυπα της οργάνωσης των σύγχρονων κοινοτήτων εναρμονίζεται περισσότερο με τις ατομικές ελευθερίες. Αλλά και πιο ειδικά, επειδή η κοινωνικοποίηση έχει μεταβληθεί σε διαδικασία εξαιρετικά πολύμορφη, εξυπηρετούμενη από ένα δίκτυο παραλλήλων - κάποτε δε και αλληλοσυγκρουομένων - λειτουργιών διαφορετικών θεσμών, ένας μόνο από τους οποίους είναι και η οικογένεια. Το αποτέλεσμα των επιρροών που δέχεται το παιδί εντασσόμενο στο δίκτυο αυτό είναι η διαμόρφωση της προσωπικότητά του. Υπάρχουν, λοιπόν, σημαντικοί κοινωνικοί λόγοι για να αναζητηθεί η αντικειμενική διάσταση του «συμφέροντος του τέκνου»³³.

Ξεκινώντας από το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος διαπιστώνουμε ότι η προστασία της αξίας του ανθρώπου επιβάλλει, μεταξύ άλλων, τη διαφορά ως

³³ Βιδάλη Τ., Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια, σ. 345επ.

προς τη νομική μεταχείριση του «προσώπου» από το «πράγμα», αποδίδοντας στο πρόσωπο την ιδιότητα του υποκειμένου δικαίου και, από την άποψη του συνταγματικού δικαίου, την ιδιότητα υποκειμένου συνταγματικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Η εν λόγω ιδιότητα παρακολουθεί το φυσικό πρόσωπο *διαρκώς*, ανεξάρτητα από την περιοδολόγηση της ζωής, και συνήθως ορίζεται από τη στιγμή της γέννησης έως τη στιγμή του θανάτου. Στο διάστημα αυτό είναι συνταγματικά αδύνατον να αναιρεθεί. Τούτο όμως δε σημαίνει ότι αποκλείονται οι διαφοροποιήσεις ως προς την *πρακτική απόλαυση* της ιδιότητας του υποκειμένου δικαίου³⁴.

Το Σύνταγμα στις διατάξεις 21 παρ. 1 και 21 παρ. 3 προβλέπει ρητά δύο στάδια της ανηλικότητας : την παιδική ηλικία και τη νεότητα χωρίς όμως να ορίζει ένα κριτήριο της διάκρισής τους. Υπαινίσσεται, ωστόσο, την εξελικτική προοπτική προετοιμασίας της εισόδου του φυσικού προσώπου στο στάδιο της ενηλικότητας οδηγώντας στη σύλληψη της εξέλιξης ως διαρκούς διεύρυνσης της περιοχής αυτοκαθορισμού.

B] Η ηλικιακή ανάπτυξη του τέκνου ως παράγοντας που επηρεάζει την πρακτική απόλαυση των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Το καθεστώς της πλήρους απόλαυσης των ελευθεριών στο στάδιο της ενηλικότητας του προσώπου προϋποθέτει την προηγούμενη βαθμιαία διεύρυνση της αυτονομίας καθ'όλη τη διάρκεια της ανηλικότητας. Πράγματι, δεν υπάρχει ασυνέχεια μεταξύ του καθεστώτος των ελευθεριών της ανηλικότητας και εκείνου της ενηλικότητας, διότι αν

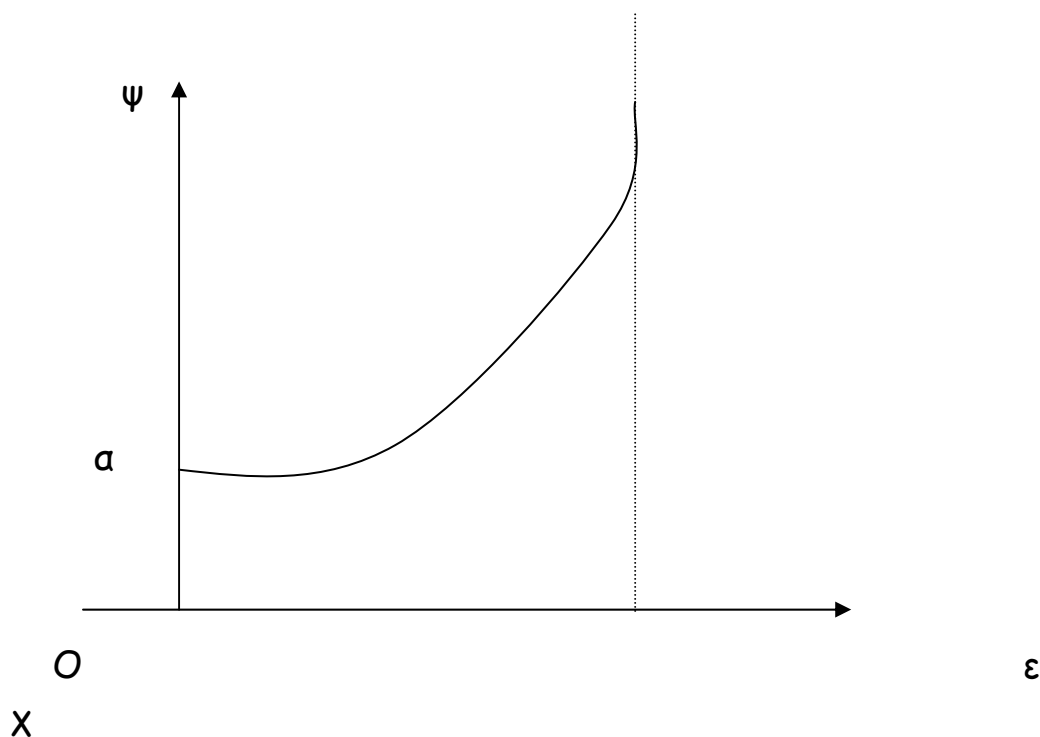
³⁴ Βιδάλη Τ., ό.π. , σ. 345επ.

συνέβαινε κάτι τέτοιο δεν θα ήταν καν δυνατή η απόδοση της ιδιότητας του υποκειμένου δικαίου στον ανήλικο. Η προοπτική της εξέλιξης προς τον πλήρη αυτοκαθορισμό της ενηλικότητας προϋποθέτει ένα *minimum* αυτοκαθορισμού.

Στην ουσία αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να μετατίθεται προοδευτικά η δυνατότητα της άσκησης των ελευθεριών στο ίδιο το υποκείμενό τους, δηλαδή στο παιδί, και αντιστοίχως να περιορίζεται η εξουσία του υποκειμένου του λειτουργήματος, δηλαδή του γονέα. Σε αντίθετη περίπτωση, υπάρχει εξ αντικειμένου θέμα παραβίασης των ελευθεριών του παιδιού³⁵.

Στο σχήμα που ακολουθεί, η αύξηση του ποσοστού αυτοκαθορισμού του παιδιού, το οποίο εκφράζεται στον κάθετο άξονα (Οψ), συναρτάται θετικά προς τη μεταβολή του χρόνου, δηλαδή την ηλικιακή ανάπτυξη, η οποία εκφράζεται στον οριζόντιο άξονα (Οχ). Στον άξονα αυτό το σημείο (Ε) υποδηλώνει τη στιγμή της ενηλικίωσης, οπότε και κατακτάται το *maximum* αυτοκαθορισμού. Μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι ήδη τη στιγμή της γέννησης - που εντοπίζεται στο σημείο (Ο) - το ποσοστό του αυτοκαθορισμού λαμβάνει μια ορισμένη τιμή (Α) : η τιμή αυτή υποδηλώνει το *minimum* αυτοκαθορισμού του παιδιού

³⁵ Βιδάλη Τ., ό.π. , σ. 345επ.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι τα συνταγματικά δικαιώματα του τέκνου, με δεδομένο το *minimum* αυτοκαθορισμού του όπως διαγράφεται στο παραπάνω διάγραμμα, παραλλάσσουν με βάση την ηλικιακή του ανάπτυξη. Σε κάθε, πάντως, περίπτωση το παιδί θα πρέπει να προστατεύεται ως δυνάμει ενήλικος. Έτσι, τα περισσότερα από τα δικαιώματα του παιδιού δεν είναι παρά ιδιαίτερες εφαρμογές των δικαιωμάτων του ανθρώπου³⁶ περιορίζουσες ενδεχομένως και περιοριζόμενες από την άσκηση της

³⁶ Bob Franklin, *The new handbook of children's rights*, σ. 120: «children are people too»

γονικής μέριμνας και ανάλογα με το στάδιο της ηλικιακής του ανάπτυξης³⁷.

³⁷Francoise Dekeuwer- Defossez, les droit de l'enfant, σ. 3επ. :
«L'enfant est un adulte en devenir. La plupart des droits de l'enfant sont des applications particulières des Droits de l'Homme...Les droits de l'enfant vont se modifier au cours de sa croissance : les droits d'un enfant de quelques jours ne sauraient être les mêmes que ceux d'un enfant proche de la majorité.

2. Το άρθρο 2 παρ 1 : Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A] Η ανθρώπινη αξία ως καταστατική αρχή της σύγχρονης ανθρωπιστικής έννομης τάξης.

Σύμφωνα με τη διάταξη 2 παρ. 1 του Συντάγματος, «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας».

Ανθρώπινη αξία ως έννοια γένους είναι το σύνολο των γενικών υλικών, πνευματικών και κοινωνικών γνωρισμάτων του ανθρώπινου γένους.

Άνθρωπος και ανθρώπινη αξία³⁸ είναι όροι συνώνυμοι. Η ανθρώπινη αξία ως έννοια γένους ταυτίζεται με τον άνθρωπο. Ό, τι είναι άνθρωπος στην πραγματικότητα είναι άνθρωπος κατά δίκαιο. Έτσι, η «ανθρώπινη αξία» δεν είναι αξία - ιδέα αλλά αξία - πραγματικότητα³⁹. Κάθε ανθρώπινη ύπαρξη είναι φορέας ανθρώπινης αξίας ανεξάρτητα από χρώμα, φυλή, ηλικία, φύλο, εθνικότητα κλπ. Η ανθρώπινη αξία αποτελεί την πηγή, το μητρικό δικαίωμα των ανθρώπινων δικαιωμάτων και έχει ευρύτερο περιεχόμενο από την έννοια της *αξιοπρέπειας*, με την οποία συχνά λανθασμένα συγχέονται και η οποία αναφέρεται κυρίως στην κοινωνική διάσταση της ανθρώπινης φύσης⁴⁰.

³⁸ Βλ. την αντίστοιχη παράγραφο σε *Ανδρ. Δημητρόπουλο*, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 102επ.

³⁹ βλ. *Ανδρ. Δημητρόπουλο*, *Αμυντικά δικαιώματα κλπ.*, σ. 53, σημ. 42.

⁴⁰ Σε αντίθεση με το ελληνικό Σύνταγμα, το γερμανικό κατοχυρώνει όχι την ανθρώπινη αξία αλλά την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (*Menschenwuerde*, βλ. Art. 1 IGG).

Ως έννοια είδους η ανθρώπινη αξία ταυτίζεται με την *προσωπικότητα*, δηλαδή τον ειδικό συνδυασμό των γενικών υλικών, πνευματικών και κοινωνικών γνωρισμάτων του ανθρώπινου γένους σε συγκεκριμένο άτομο⁴¹.

Η αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας αποτελεί την καταστατική αρχή, το συνταγματικοπολιτικό θεμέλιο και το βασικό αξίωμα της ελληνικής έννομης τάξης. Ο κοινωνικός ανθρωπισμός δεν αποτελεί πλέον μια ρομαντική επιθυμία μιας ηθικολογικής τάσης στη νομική επιστήμη. Αντίθετα, αποτελεί νομική πραγματικότητα που αντανακλά την ποιοτική μεταβολή της έννομης τάξης.

Β] Τα τέκνα ως φορείς του δικαιώματος της ανθρώπινης αξίας. Το μη επιτρεπτό των θεσμικών περιορισμών της ανθρώπινης αξίας.

Όπως είπαμε παραπάνω, κάθε ανθρώπινο ον, ανεξάρτητα από ηλικία, φύλο κλπ, είναι φορέας ανθρώπινης αξίας. Έτσι, θεωρούμε αυτονόητο ότι και τα παιδιά προστατεύονται από την αρχή του απαραβίαστου της ανώτατης αυτής αξίας, όπως ρητά την προβλέπει η διάταξη 2 παρ. 1 του Συντάγματος.

Ειδικότερα στις σχέσεις γονέων και τέκνων, θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα το ζήτημα του δικαιώματος των γονέων να λαμβάνουν σωφρονιστικά μέτρα, δικαίωμα το οποίο πηγάζει από το ευρύτερο δικαίωμα της ανατροφής. Το άρθρο 1518 παρ. 2 εδ. Β' Α.Κ καθορίζει και περιορίζει το δικαίωμα αυτό ως εξής : «Η λήψη σωφρονιστικών μέτρων επιτρέπεται

⁴¹ Βλ. την αντίστοιχη παράγραφο σε *Ανδρ. Δημητρόπουλο*, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 102επ.

μόνον εφόσον αυτά είναι παιδαγωγικώς αναγκαία και δεν θίγουν την αξιοπρέπεια του τέκνου».

Το δικαίωμα του σωφρονισμού (*droit de correction*) αναγνωριζόταν και στο προ του ν. 1329/83 δίκαιο. Συγκεκριμένα στο παλαιό άρθρο 1502 Α.Κ περιλαμβάνονταν μεταξύ των περιεχομένων της επιμέλειας και το δικαίωμα της «λήψεως εν ανάγκη των απαιτούμενων σωφρονιστικών μέτρων». Μόνη τροχοπέδη στην άσκηση του δικαιώματος αυτού ήταν η προβλεπόμενη τότε προσφυγή της μητέρας ή του εισαγγελέα στο δικαστήριο, εφόσον η άσκηση του δικαιώματος αυτού συνιστούσε κατάχρηση δικαιώματος⁴².

Η θεωρητική θεμελίωση του δικαιώματος των γονέων για το σωφρονισμό του τέκνου εδραζόταν ανέκαθεν στο ίδιο το φυσικό δίκαιο και στην υποχρέωση των γεννητόρων να ελέγχουν τα τέκνα τους και να τα τιμωρούν, πάντοτε όμως με το σκοπό της συμμόρφωσής τους προς τις ορθές, υποτίθεται, παιδαγωγικές εντολές τους. Μία ολόκληρη «λαϊκή φιλοσοφία», γνωστή σε όλους, συνόδευε επί αιώνες ολόκληρους την ανάγκη της σωματικής ιδίως τιμωρίας για το σωφρονισμό του παιδιού, η οποία όμως κάτω από την πίεση των συγχρόνων αντιλήψεων διαρκώς υποχωρεί και εξασθενίζει.

Καρπός αυτής της σύγχρονης τάσης είναι και η ορθή σημερινή πεποίθηση ότι το παιδί έχει πλέον όχι μόνο δική του προσωπικότητα αλλά και δική του *αξιοπρέπεια* και πρέπει να αποτελεί αντικείμενο σεβασμού από τους γονείς⁴³. Τούτο είναι σύμφωνο με τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος.

⁴² βλ. σχετικά Κωνστ. Αν. Βαβούσκο, Θέματα πατρικής εξουσίας, σ. 77 επ.

⁴³ Θυμίζουμε εδώ τη διάταξη 1507 Α.Κ κατά την οποία «γονείς και τέκνα οφείλουν αμοιβαία μεταξύ τους βοήθεια, στοργή και σεβασμό».

Εξάλλου, το Σύνταγμα στο άρθρο 7 παρ. 2 ορίζει ότι : «Τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη της υγείας ή άσκηση ψυχολογικής βίας καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει»⁴⁴. Ταυτόσημες είναι και οι διατάξεις του άρθρου 3 της Συνθήκης της Ρώμης για τα «δικαιώματα του ανθρώπου» που κυρώθηκε με το ν.δ. 53/1974. Η Διεθνής Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989) περιέχει ανάλογες διατάξεις στα άρθρα 19 παρ. 1 και 29 παρ. 3 (ν. 2101/92).

Η θέση της διάταξης του β' εδαφίου της παρ. 2 του άρθρου 1518 Α.Κ, που προβλέπει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες επιτρέπεται η λήψη σωφρονιστικών μέτρων από τους γονείς, μετά δηλαδή από το α' εδάφιο της παραγράφου αυτής που καθορίζει τις αρχές της άσκησης του δικαιώματος της ανατροφής, υποδηλώνει σαφώς την πρόθεση του νομοθέτη να τονίσει την *κατ' εξαίρεσιν* μόνο και υπό ορισμένες προϋποθέσεις ανοχή του για την άσκηση του σχετικού δικαιώματος.

Οι προϋποθέσεις αυτές είναι οι εξής και πρέπει να συντρέχουν σωρευτικώς :

- Να είναι τα σωφρονιστικά μέτρα παιδαγωγικώς αναγκαία (θετική προϋπόθεση) και
- Να μη θίγουν την αξιοπρέπεια του τέκνου (αρνητική προϋπόθεση).

Σωφρονιστικά μέτρα μπορεί να είναι η προφορική επίπληξη, η στέρηση της ψυχαγωγίας, ο

⁴⁴ ΝαυτΠπειρ 213/1997, ΠοινΧρ. 1999-ο πεισματοάρης οδηγός-σωματική κάκωση και βλάβη της υγείας-προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

περιορισμός της ελεύθερης κίνησης του τέκνου, η σωματική τιμωρία κ.λ.π.

Το τελευταίο αυτό σωφρονιστικό μέτρο αποτελεί και το συνηθέστερο πρόβλημα. Η εποχή μας δεν ανέχεται πλέον τη σωματική τιμωρία, αφού καθιερώθηκε η αντίληψη του *απαραβιάστου του σώματος του παιδιού*⁴⁵. Η βιαιοπραγία κατά του τέκνου, η βάνουση συμπεριφορά εναντίον του, είναι εκδήλωση όχι μόνο της ταραγμένης και προβληματικής προσωπικότητας του γονέα αλλά και δείγμα της ανικανότητάς του να ανταποκριθεί στα γονικά του καθήκοντα, μαρτυρεί τη σύγχυση και το αδιέξοδο μπροστά στο οποίο βρίσκεται, από το οποίο νομίζει πως ξεφεύγει με την έκρηξη βίας επάνω στο παιδί. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και στις περιπτώσεις όπου θίγεται η αξιοπρέπεια του τέκνου (π.χ διαπόμπευση) ή πλήττεται η ψυχική ισορροπία του παιδιού (π.χ ψυχολογική κακοποίηση)⁴⁶.

Η υπέρβαση του μέτρου και των νομίμων ορίων που επιβάλλει ο νόμος για την άσκηση του δικαιώματος σωφρονισμού του τέκνου, αποτελεί

⁴⁵ Βλ. JEAN - PHILIPPE BOURET et PHILIPPE PLANQUE, *GUIDE JURIDIQUE*, "le droit de correction" όπου εκτίθεται αντίστοιχη αντίληψη της γαλλικής έννομης τάξης, και μάλιστα από πολύ νωρίς, μετά την αλλαγή του *Code civil* του 1804 : «En ce qui concerne les châtiments corporals, la jurisprudence qui les a acceptés a toujours été en s' affaiblissant et l' on n' admet plus aujourd' hui les châtiments violents...diverses réformes législatives intervenues depuis, et notamment une ordonnance du 23 décembre 1958, complétée par un décret du 21 septembre 1959, ont fait disparaître le droit de correction... ».

⁴⁶ ΕφΠπειρ 499/2000 ΠοινΧρ 2001-ο αυταρχικός και βίαιος πατέρας-καταδίκη για σωματική βλάβη ανηλίκων κατ'εξακολούθηση, ΑΠ 1531/1999, Ποιν.Δικ. 2/2000-σωματική βλάβη ανηλίκου-υπέρβαση εξουσίας.

οπωσδήποτε παράβαση καθήκοντος του άρθρου 1532 Α.Κ αλλά και κατάχρηση δικαιώματος κατά το άρθρο 25 παρ. 3 του Συντάγματος⁴⁷ επισύροντας, τουλάχιστον σε πρώτη φάση, τις συνέπειες της κακής άσκησης της γονικής μέριμνας. Επιπλέον, μπορεί να ανακύψει και πράξη ποινικώς κολάσιμη. Έτσι π.χ η υπέρβαση των ορίων κατά την προφορική επίπληξη του τέκνου μπορεί να στοιχειοθετήσει το αδίκημα της εξύβρισης⁴⁸, η στέρηση της ελευθερίας κίνησης του τέκνου μπορεί να θεωρηθεί παράνομη κατακράτησή του⁴⁹ και οι σωματικές ποινές μπορούν να αποτελέσουν περιπτώσεις σωματικής βλάβης⁵⁰.

Πάντως, για να είμαστε ρεαλιστές, οφείλουμε να δεχτούμε ότι οι γονείς πρέπει να κρίνονται με σχετικά επιεική κριτήρια, καθώς η σωφρονιστική τους επέμβαση γίνεται καμιά φορά ανεκτή και από τα ίδια τα τέκνα. Αυτό δε σημαίνει όμως ότι έχει ο γονέας το δικαίωμα επιβολής σωματικής τιμωρίας. Απλώς, μπορεί να συγχωρηθεί σ'αυτόν η κατ' εξαίρεσιν ελαφρά παράβαση του κανόνα αυτού. Σε κάθε πάντως περίπτωση δε θα πρέπει να θίγεται η αξιοπρέπεια του τέκνου γιατί κατ'αυτόν τον τρόπο προσβάλλεται κατάφωρα η ανθρώπινη αξία της

⁴⁷ Μον.Πρωτ.Αθ 17182/1997, ΕλλΔνη 41(2000)-καταχρηστική άσκηση της επιμέλειας επί του τέκνου.

⁴⁸ Άρθρα 361 και 361 Α' Π.Κ.

⁴⁹ Άρθρο 325 Π.Κ.

⁵⁰ Ιδιαίτερη σημασία έχει η θέσπιση του ιδιωνύμου εγκλήματος της σωματικής βλάβης ανηλίκων (άρθρο 312 Π.Κ), με το οποίο αντιμετωπίζεται η συνεχής σκληρή συμπεριφορά κατά του τέκνου, που είχε σαν συνέπεια τη σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας του, καθώς και η πρόκληση τέτοιων κακώσεων ή βλαβών που οφείλονται σε κακόβουλη παραμέληση των υποχρεώσεων του γονέα (βλ. σχετικά Ανδρουλάκη, Ποινικόν Δίκαιον, ειδικό μέρος, εγκλήματα κατά της ζωής και σωματικά βλάβαι, «σωματικά βλάβαι ανηλίκων» κ.λ.π)

οποίας είναι φορέας. Συνηθέστερα το πρόβλημα τίθεται σε οριακές καταστάσεις μεταξύ νομίμων ορίων και κατάχρησης δικαιώματος, στις οποίες προκειμένου να καταλήξουμε σε ένα συμπέρασμα αντικειμενικό θα πρέπει να έχουμε ως γνώμονα τις αντικειμενικά παραδεκτές στην κοινωνία αντιλήψεις.

Καμία επιείκεια, αντιθέτως, δε θα πρέπει να δείχνουμε στην περίπτωση της κατάφωρης προσβολής-αν μη τι άλλο-της ανθρώπινης αξίας του παιδιού μέσω της εκμετάλλευσής της εργασίας τους σε συνθήκες που ούτε στην ηλικία τους αρμόζουν ούτε στην ανάγκη σωστής ανατροφής τους ανταποκρίνονται. Χαρακτηριστική είναι εδώ έρευνα της ALKO για λογαριασμό της UNICEF για τα παιδιά του δρόμου στην οποία 76% των παιδιών «των φαναριών» στην ερώτηση ποιος είναι ο εργοδότης τους, απαντούν ότι εργοδότης τους είναι ο ίδιος ο γονέας τους(βλ. σχετ. Παράρτημα).

3. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Α] Το άρθρο 4 παρ 2 : το δικαίωμα της ισότητας των δυο φύλων

Η ανθρώπινη αξία αποτελεί την πηγή, το μητρικό δικαίωμα των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Τους γενικούς συνταγματικούς προσδιορισμούς της ανθρώπινης αξίας αποτελούν η ελευθερία και η ισότητα και τις συνταγματικές εξειδικεύσεις τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ανάμεσα στην ανθρώπινη αξία και στην αρχή της ισότητας υπάρχει στενότερη σχέση. Η πρώτη προσδιορίζει τη δεύτερη και το ανάστροφο. Η αρχή της ισότητας απαγορεύει την αξιολόγηση, την από νομική - συνταγματική άποψη, διάκριση του ανθρώπινου γένους σε κατηγορίες με βάση το φύλο, τη φυλή ή τις πεποιθήσεις⁵¹. Το άρθρο 4 παρ. 2 του ελληνικού Συντάγματος καθιερώνει την ισότητα των δύο φύλων, την ισότητα ελλήνων και ελληνίδων. Ανθρώπινη αξία, κατά το Σύνταγμα, έχει κάθε άνθρωπος, γι' αυτό δικαιούται κάθε άνθρωπος να απολαμβάνει την ισότητα.

Η κατοχυρούμενη συνταγματικά ισότητα δε σημαίνει «φυσική ταυτότητα» μεταξύ των ανθρώπων. Οι άνθρωποι από την ίδια τη φύση διαφοροποιούνται ως προς το φύλο, τις πνευματικές και σωματικές ικανότητες και επιδόσεις, την ηλικία κλπ. Οι φυσικές τους κλίσεις ασφαλώς δεν συμπίπτουν. Το Σύνταγμα δεν καταργεί τις μεταξύ των ανθρώπων διαφοροποιήσεις, οι οποίες είναι αναπόφευκτες. Η

⁵¹ *Ανδρ. Δημητρόπουλος*, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ. ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ. 104.

βασική κατεύθυνση της συνταγματικής αρχής της ισότητας είναι ότι αυτές δεν συνιστούν λόγο διαφορετικής προνομιακής ή δυσμενούς μεταχείρισης. Όλοι οι άνθρωποι έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Κατά τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 2, «έλληνες και ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις». Η επέκταση της αρχής της ισότητας στο γυναικείο πληθυσμό είναι αποτέλεσμα της σύγχρονης ιστορικής και κοινωνικής εξέλιξης⁵².

Το άρθρο αυτό του Συντάγματος λειτούργησε σαν καταλύτης στο πλαίσιο του οικογενειακού δικαίου για τον εκσυγχρονισμό, με ριζική αναμόρφωση, των σχέσεων όχι μόνο των συζύγων μεταξύ τους αλλά και μεταξύ αυτών και των τέκνων τους και γενικότερα των σχέσεων μεταξύ γονέων και τέκνων.

Βέβαια σε όλα τα ελληνικά Συντάγματα που ίσχυσαν κατά καιρούς - ακόμη και στα δικτατορικά - υπήρχε παγίως επαναλαμβανόμενη η διάταξη ότι «οι Έλληνες αίναί ίσοι ενώπιον του νόμου». Και όμως η ισότητα των δύο φύλων δεν θεωρήθηκε ότι εξυπακούεται ως αυτονόητη συνέπεια της γενικής αρχής της ισότητας. Η θεωρία και η νομολογία την ερμήνευαν ανέκαθεν σαν «αναλογική ισότητα». Αυτό σημαίνει ότι δεν αποκλείονται διαφοροποιημένες ρυθμίσεις βάσει ποιοτικών κριτηρίων. Έτσι, η ρητή καθιέρωση της ισότητας των δύο φύλων αποτέλεσε μία από τις ευτυχέστερες καινοτομίες του Συνταγματός του 1975 και οδήγησε στην καλύτερη προστασία της ανήλικης νεότητας στο πλαίσιο της οικογένειας.

⁵² Περισσότερα βλ. σε *Ανδρ. Δημητρόπουλο*, *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, τ. ΙΙΙ, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, σ. 121.

Όμως, η οικογένεια ως κοινωνικός θεσμός φέρει από τα πανάρχαια χρόνια μία έντονη ιδεολογική φόρτιση : ότι υπάρχει, από τη φύση, μία βιολογική ανισότητα των δύο φύλων. Επειδή δηλαδή ο άνδρας με την μυϊκή ιδίως δύναμή του είχε υπερέχουσα, σε σχέση με τη γυναίκα, ικανότητα να αντιμετωπίζει τα φυσικά φαινόμενα και να μετέχει στην παραγωγή αποσπώντας από τη φύση τα προς το ζην αναγκαία, η θέση του μέσα στην οικογένεια ήταν κυριαρχική. Με την έξοδο όμως της γυναίκας από το σπίτι, την οικονομική της χειραφέτηση και αυτόνομισή της με την συμμετοχή της στην παραγωγή και την είσοδό της στην μισθωτή εργασία, το παλαιό πρότυπο του άνδρα ως «αρχηγού του οίκου και κεφαλής της οικογένειας⁵³» κατέστη παρωχημένο σε σχέση με την επελθούσα κοινωνικοοικονομική εξέλιξη.

Την εξέλιξη αυτή αποτύπωσε ήδη το Σύνταγμα του 1975. Με δεδομένη δε την διάταξη 25 παρ. 1 εδ. γ' του Συντάγματος του 2001 , η ρητά καθιερούμενη ισότητα των δύο φύλων επιδέχεται θεσμική εφαρμογή και θα πρέπει να εφαρμόζεται απόλυτα μέσα στο θεσμό της οικογένειας και ειδικότερα στις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων⁵⁴.

Το ανεπίτρεπτο κάθε διάταξης φύλου, είτε το τέκνο συνυπάρχει στην οικογένεια με τέκνο άλλου φύλου, είτε όχι αποτελεί ακριβώς την εξειδίκευση της συνταγματικής αρχής της ισότητας στο οικογενειακό δίκαιο. Σε καμία περίπτωση δεν δικαιολογείται διαφορά μεταχείρισης, που θα υπαγορεύεται τυχόν από παλαιές αντιλήψεις για τον διαφορετικό ρόλο που καλούνται να παίξουν τα τέκνα στην αυριανή ζωή, ανάλογα με την διάκριση του φύλου

⁵³ Βλ. παλαιό άρθρο 1389 Α.Κ.

⁵⁴ Εισήγηση Α. Μάνεση, ό.π., σ. 9επ.

τους (βλ. και άρθρο 2 παρ. 1 της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989)⁵⁵.

Το φύλο των τέκνων πρέπει να χρησιμοποιείται, λοιπόν, μόνο για την διαπίστωση των αναγκών του συγκεκριμένου τέκνου, οι οποίες ανάγκες θα πρέπει να αντιμετωπιστούν κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας⁵⁶.

Β] ΤΟ ΑΡΘΡΟ 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου : ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΚΑΘΕ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΠΟΥ ΣΤΗΡΙΖΕΤΑΙ, ΜΕΤΑΞΥ ΑΛΛΩΝ, «ΣΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ή ΣΕ ΚΑΘΕ ΆΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ». Η συνταγματική προστασία των τέκνων των γεννημένων χωρίς γάμο.

Συνεπής εφαρμογή της αρχής της ισότητας εν γένει (άρθρο 4 παρ. 1 Σ.) καθώς και των αρχών του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1) και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ. 1, περι οθ παρακάτω) αποτελεί μία ριζική προοδευτική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε με το ν. 1329/1983 : η κατάργηση της παραδοσιακής διάκρισης ανάμεσα σε «γνήσια» και σε «εξώγαμα» τέκνα κατά την παλαιά μειωτική για τα δεύτερα ορολογία (παλαιά άρθρα 1530επ. Α.Κ) και η εξομοίωση και ίση μεταχείριση των παιδιών των

⁵⁵ Σαλκιτζόγλου, ό.π. , σ. 131.

⁵⁶ Κούσουλας, γονική μέριμνα, σ. 132.

γεννημένων χωρίς γάμο των γονέων τους και των παιδιών από γάμο. Οι τελευταίες διατάξεις συγχωνεύτηκαν μάλιστα σε ενιαίο κεφάλαιο, το όγδοο του Οικογενειακού Δικαίου του ΑΚ με τίτλο «Συγγένεια». Η νέα αυτή ρύθμιση είναι, εξάλλου, σύμφωνη με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ν.δ. 53/1974) που έχει ισχύ υπέρτερη των νόμων κατά το άρθρο 28 παρ. 1 Συντ., της οποίας το άρθρο 14 απαγορεύει κάθε διάκριση που στηρίζεται, μεταξύ άλλων, «στη γέννηση ή σε κάθε άλλη κατάσταση».

Εξάλλου, το άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος προστατεύει την *de facto* οικογένεια, ανεξάρτητα δηλαδή από την ύπαρξη ή τη μη ύπαρξη γάμου. Έτσι, ο κοινός νομοθέτης δεν δικαιούται να προστατεύει το γάμο με τρόπο που να βλάπτεται η παιδική ηλικία, η οποία επίσης προστατεύεται συνταγματικά και μάλιστα στην ίδια διάταξη.

Είναι αναμφισβήτητο, λοιπόν, ότι οι νέες διατάξεις του ΑΚ που θεσπίστηκαν με το ν. 1329/1983 και αφορούν οικογένειες μη άρτιες, οι οποίες δημιουργούνται με τη γέννηση παιδιών χωρίς γάμο των γονέων τους, και που τα εξομοιώνουν με παιδιά γεννημένα σε γάμο⁵⁷ (άρθρα 1473-1484) εναρμονίζονται πλήρως, τόσο προς τα άρθρα 2 παρ. 1, 4 παρ. 1-2 και 5 παρ. 1 Συντ. όσο και με το άρθρο 21 παρ. 1 Συντ.

Η νομική εξομοίωση των τέκνων⁵⁸ που γεννήθηκαν χωρίς γάμο με τα τέκνα τα γεννημένα σε γάμο σημαίνει ότι τέκνο που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του έχει έναντι αυτών και των συγγενών τους

⁵⁷ ΜονΠρωτΑΘ 1239/2002, Αρμ 2002-εξομοίωση τέκνου γεννημένου χωρίς γάμο προς τέκνο γεννημένο σε γάμο και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο.

⁵⁸ ΑΠ 460/1999, ΠοινΧρ 2000-νόθευση της οικογενειακής τάξεως εξωγάμου τέκνου.

, ως προς όλα, θέση τέκνου γεννημένου σε γάμο, εφόσον οι γονείς του παντρευτούν μεταγενέστερα και το τέκνο είχε ήδη αναγνωρισθεί ή αναγνωρίζεται μετά την τέλεση του γάμου, εκούσια ή δικαστικά, ως τέκνο του συζύγου (άρθρο 1473 ΑΚ). Το ίδιο πνεύμα διέπει και άλλες νέες σχετικές διατάξεις, όσον αφορά π.χ το επώνυμο των γεννημένων χωρίς γάμο τέκνων (άρθρο 1506 ΑΚ), τη γονική μέριμνα γι'αυτά (άρθρο 1515 ΑΚ) κλπ⁵⁹.

⁵⁹ Εισήγηση Α. Μάνεση, ό.π., σ. 28επ.

4. το άρθρο 5 παρ.1 : ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ σε συνδυασμό με ΤΟ ΑΡΘΡΟ 14 : Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΚΦΡΑΣΗ.

Κατά το άρθρο 1511 παρ. 3 ΑΚ πρέπει, ανάλογα με την ωριμότητα του παιδιού, να ζητείται και να συνεκτιμάται η γνώμη του⁶⁰ πριν από κάθε απόφαση των γονέων σχετική με τη γονική μέριμνα, εφόσον η απόφαση αφορά τα συμφέροντά του⁶¹. Η διατύπωση του νόμου δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ως προς την υποχρεωτικότητα της ακρόασης της γνώμης του παιδιού⁶². Έτσι, η διακριτική ευχέρεια των γονέων κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας περιορίζεται, ενόψει ιδίως του άρθρου 5 παρ. 1 Συντ., κατά το μέτρο που ωριμάζει και αναπτύσσεται η προσωπικότητα των τέκνων⁶³.

Η ακρόαση της προσωπικής γνώμης του τέκνου αποτελεί σαφώς μία από τις καινοτομίες του ν. 1329/83 που τροποποίησε το οικογενειακό δίκαιο. Καθιερώνεται και από το άρθρο 12 της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989 και προβλέπεται από πολλές σύγχρονες

⁶⁰ Μον.Πρωτ.Κιλκίς 99/1984, ΑρχΝ 1985 -ακρόαση των τέκνων, ΑΠ 283/1986, ΕλλΔνη 27(1986) -προσωπική γνώμη παιδιού-προτίμηση γονέα λόγω ιδιαίτερου δεσμού του ενός παιδιού και ηλικίας του άλλου.

⁶¹ ΑΠ 728/1990, ΕλλΔνη 32(1991)-προσδιορισμός του συμφέροντος του τέκνου, ΕφΛαρ 283/1992, Αρμ 1992-Ανάλυση του συμφέροντος του τέκνου.

⁶² ΜονΠρωτΠατρ 554/2001, Νοβ 49/2001-περιεχόμενο γονικής μέριμνας και συνεκτίμηση της γνώμης του ανηλίκου.

⁶³ Εισήγηση Α. Μάνεση, ό.π. , σ. 15επ.

νομοθεσίες. Η υποχρέωση αυτή είναι σύμφωνη με τις επιταγές του Συντάγματος (άρθρο 20 παρ. 1 για το δικαίωμα προσωπικής ακρόασης του ενδιαφερομένου, που αφορά βέβαια το δικαίωμα δικαστικής προστασίας οποιουδήποτε πολίτη ανεξαρτήτως ηλικίας, άρθρο 21 παρ. 1 για την προστασία της παιδικής ηλικίας αλλά και άρθρο 5 παρ. 1 για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας καθώς και άρθρο 14 Συντ.). Αποτελεί, επίσης, το δικαίωμα αυτό του τέκνου δείγμα προσαρμογής του δικαίου μας στις νεότερες αντιλήψεις, που δεν αρκούνται στο να παραδέχονται το χαρακτηρισμό του ανηλίκου σαν υποκειμένου δικαίου, αλλά του αναγνωρίζουν έμπρακτα το ανθρώπινο δικαίωμα να εκφράζει τη γνώμη και τη βούλησή του, ανεξάρτητα από τη γνώμη και τη βούληση του γονέα του⁶⁴.

Προϋπόθεση για την ακρόαση και τη συνεκτίμηση της γνώμης του τέκνου αποτελεί η ωριμότητά του. Ο Άρειος Πάγος⁶⁵ προσδιόρισε την ωριμότητα του τέκνου σαν «την ικανότητα να αντιληφθεί το συμφέρον του». Ορθότερο θα ήταν ίσως να πούμε ότι ωριμότητα είναι η ικανότητα του τέκνου να διαμορφώνει γνώμη σταθερή, που δε θα είναι προϊόν υποβολής από κανέναν, ούτε εκδήλωση προσκαίρων ισχυρών συναισθημάτων, όπως ο φόβος ή το μίσος⁶⁶. Η ωριμότητα δεν είναι απαραίτητα συνδεδεμένη με την ηλικία, γι' αυτό και, τουλάχιστον στην ελληνική έννομη τάξη, κανένα όριο ηλικίας του παιδιού δεν τίθεται από το νόμο⁶⁷. Πράγματι, τη συνεκτίμηση της

⁶⁴ Βλ. Γ. Γιαννόπουλο, Η γνώμη του τέκνου, ΕΕΝ 1983, σ. 283.

⁶⁵ ΑΠ 180/86, Νοβ 35/516 και ΕλΔ/νη 27/496.

⁶⁶ Σαλκιτζόγλου, ό.π.

⁶⁷ Ο γαλλικός νόμος της 22^{ης} Ιουλίου 1987 υποχρεώνει το δικαστή να ακροασθεί τη γνώμη του παιδιού που έχει συμπληρώσει το 13^ο έτος της ηλικίας του. Για τα μικρότερα παιδιά η ακρόασή τους γίνεται μόνο όταν

γνώμης του ανήλικου τέκνου δεν εξήρτησε ο νομοθέτης από ορισμένη ηλικία του τέκνου. Επομένως ακόμη και η τυχόν μικρή ηλικία του τέκνου δεν εμποδίζει τη συνεκτίμηση της γνώμης του. Μάλιστα, νεότερες έρευνες έχουν αποδείξει ότι η διακρίβωση της γνώμης του τέκνου είναι δυνατή και η συνεκτίμησή της χρήσιμη ακόμη και σε περιπτώσεις όπου το τέκνο δεν έχει συμπληρώσει ούτε το τέταρτο (4^ο) έτος της ηλικίας του⁶⁸.

Η τυχόν μικρή ηλικία του τέκνου επαυξάνει, βέβαια, τον κίνδυνο η γνώμη του τέκνου να είναι αποτέλεσμα μονομερούς επίδρασης του ενός από τους γονείς⁶⁹. Ο κίνδυνος αυτός είναι όμως υπαρκτός και για μεγαλύτερης ηλικίας τέκνα. Αλλά η γνώμη του τέκνου δεν πρέπει να υποβαθμίζεται από μόνο το γεγονός της ενδεχόμενης μονομερούς επίδρασής του από τον ένα γονέα, η οποία επίδραση μπορεί να είναι και φυσιολογικό αποτέλεσμα των συγκεκριμένων πραγματικών σχέσεων γονέων και τέκνων. Απλώς, οφείλεται ιδιαίτερη προσοχή κατά την ακρόαση της γνώμης των μικρής ηλικίας τέκνων⁷⁰.

κριθεί αυτή αναγκαία και δεν τους δημιουργεί προβλήματα. Ανάλογη διάταξη έχει και ο γερμανικός αστικός κώδικας (άρθρο 1827).

⁶⁸ Κούσουλας Χρ., γονική μέριμνα, σ. 128επ.

⁶⁹ Για τον κίνδυνο αυτό επιστούν την προσοχή οι ΕφΠατρ. 368/1984, ΝοΒ 32/1984, ΕφΑΘ. 6974/1985, ΕλλΔ/νη 26/1985 και ΕφΑΘ. 9574/1984, ΕλλΔ/νη 26/1985.

⁷⁰ Βλ. σχετικά *MANFRED HINZ*, Kinderschutz als Rechtsschutz und elterliches Sorgerecht, σ. 65επ. Όπου αναφέρονται τρόποι εκμείευσης της γνώμης του τέκνου που βρίσκεται σε μικρή ηλικία : «Ein Mindestalter von durchschnittlich acht Jahren muss man nach den bisherigen Erfahrungen des Verfassers und seiner Mitarbeiter für den Erfolg von Erkundungen nach emotionalen Bindungen voraussetzen, wenn die Bindungen nicht extrem ausgeprägt sind. (Eine andere Situation ist bei Anwendung psychologischer Tests und indirekter Explorationsverfahren gegeben). Dabei kann je nach

Συνεπώς, επίσης, με την συνταγματική διάταξη 5 παρ. 1 είναι και το άρθρο 1518 παρ. 2 ΑΚ : «Κατά την ανατροφή του τέκνου οι γονείς το ενισχύουν χωρίς διάκριση φύλου να αναπτύσσει υπεύθυνα και με κοινωνική συνείδηση την προσωπικότητά του». Για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του το παιδί έχει ανάγκη από την ενίσχυση και την ηθική ενδυνάμωσή του εκ μέρους των προσώπων που το φροντίζουν. Έτσι, στις σχέσεις γονέων και τέκνων το δικαίωμα των τελευταίων να αναπτύσσουν ελεύθερα την προσωπικότητά τους να μην περιορίζεται από την άσκηση της γονικής μέριμνας, ταυτόχρονα όμως αποτελεί και πρωταρχικό και σεβαστό δικαίωμα των παιδιών περιεχόμενο, σημειωτέον, της γονικής αυτής μέριμνας. Έτσι, το δικαίωμα του άρθρου 5 παρ. 1 εξειδικεύεται και προσαρμόζεται στις ανάγκες της ειδικότερης σχέσης γονέων και τέκνων περιβάλλοντας τα τελευταία με έναν αδιαπέραστο μανδύα προστασίας που εξασφαλίζει το *minimum* αυτοκαθορισμού τους.

psychischem Entwicklungsstand des Kindes die Altersgrenze etwas höher oder niedriger liegen.

5. ΤΟ ΑΡΘΡΟ 13 : Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑΣ⁷¹ σε συνδυασμό με το άρθρο 16 παρ. 2.

Η ανάγκη θεσμικής εφαρμογής του δικαιώματος της θετικής ελεύθερίας θρησκευτικής λατρείας.

Το δικαίωμα των γονέων να αποφασίζουν σε ποια θρησκεία ή σε ποιο δόγμα θα ενταχθεί το τέκνο τους και να τους παράσχουν τη σχετική θρησκευτική αγωγή θεωρείται παγίως ότι ανήκει και αυτό στο δικαίωμα της επιμελείας του προσώπου του⁷². Η πρακτική αυτή έχει γίνει αντικείμενο σοβαρής κριτικής, αφού η σχετική απόφαση λαμβάνεται από αυτούς, όταν το παιδί τους, λόγω ηλικίας, δεν αντιλαμβάνεται τη σημασία αυτής της επιλογής και δεν έχει διαμορφώσει ακόμη προσωπική γνώμη για το θέμα αυτό. Η χριστιανική άποψη για την πρακτική του «νηπιοβαπτισμού» είναι ότι με αυτόν τα νήπια απαλλάσσονται από το προπατορικό αμάρτημα. Μία όχι απορριπτόμενη άποψη, με βάση τη συνταγματική ερμηνεία, θα ήταν να αφεθεί ο ανήλικος ανεπηρέαστος μέχρις ότου ενηλικιωθεί, οπότε θα έχει αποκτήσει προσωπικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και θα προβεί μόνος

⁷¹ Σαλκιτζόγλου Π., ό.π., σ. 146επ.

⁷² ΑΠ 1321/1992, ΕλλΔνη 35(1994)-απόφαση και από τους δύο γονείς για το θρήσκευμα ως κρίσιμο θέμα της ζωής του τέκνου.

του στη σχετική επιλογή⁷³. Επειδή όμως είναι δυνατόν το τέκνο να έχει υποστεί μέχρι τότε ανεπιθύμητες εξωοικογενειακές επιρροές, γίνεται δεκτό «κατ'οικονομίαν» ότι επιτρέπεται στους γονείς να το εντάξουν στο θρήσκευμα της προτιμήσεώς τους, αφού εξάλλου η σχετική θρησκευτική αγωγή ισχυροποιεί και την ηθική διάπλαση του τέκνου. Είναι γνωστό άλλωστε ότι η συγγένεια θρησκευτικών, ηθικών και φιλοσοφικών αντιλήψεων καθιστά τις πεποιθήσεις αυτές αλληλένδετες και αλληλοεξαρτώμενες.

Το δικαίωμα των γονέων να επιλέγουν, διατηρούν, αλλάζουν ή εγκαταλείπουν μια συγκεκριμένη θρησκεία ή ακόμα και την αθεΐα είναι απόρροια του γενικότερου δικαιώματός τους, που κατοχυρώνει το άρθρο 13 του Συντάγματος (θρησκευτική ελευθερία⁷⁴ και ελευθερία πεποιθήσεων). Το δικαίωμά τους αυτό το ασκούν και για λογαριασμό του τέκνου τους, αφού τούτο αποτελεί στοιχείο, όπως είδαμε, του δικαιώματος της επιμέλειας του προσώπου του. Επιπλέον τους αναγνωρίζεται από το άρθρο 13 παρ. 3 του Συμφώνου της Νέας Υόρκης του ΟΗΕ της 19/12/1966, που κυρώθηκε με το ν. 1532/85 και που επιβάλλει στα συμβαλλόμενα κράτη «να σέβονται την ελευθερία των γονέων και ενδεχόμενα των νόμιμων κηδεμόνων...και να εξασφαλίζουν τη θρησκευτική και ηθική μόρφωση των παιδιών τους σύμφωνα προς τις ίδιες τους (δηλ. των γονέων) πεποιθήσεις».

⁷³ βλ. Χλέπα/Δημητρόπουλου, Ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας στο χώρο της εκπαίδευσης, σ. 67.

⁷⁴ βλ. Κονιδάρη Ι, Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου σ. 45επ. όπου αναλύονται το περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας και οι φραγμοί της.

Με την παραπάνω διάταξη δεν έρχεται σε αντίθεση,ως εκ πρώτης όψεως φαίνεται, το άρθρο 14 της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989, το οποίο επιβάλλει το σεβασμό στην ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης του παιδιού, που δεν μπορεί να περιορίζεται στην έκφρασή της παρά μόνο από τους νόμους που είναι αναγκαίοι για τη διαφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της υγείας, της δημόσιας ηθικής ή των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των τρίτων. Γιατί το παιδί, έχοντας αποκτήσει με την πάροδο της ηλικίας του προσωπικές θρησκευτικές πεποιθήσεις τυχόν αντίθετες με τη θρησκεία των γονέων του, δεν κωλύεται να τις πιστεύει και να τις εκφράζει ελεύθερα⁷⁵, υπό τις παραπάνω προϋποθέσεις, αφού το αντίθετο θα ερχόταν σε σύγκρουση με το βασικό δικαίωμα έκφρασης της γνώμης του, η ακρόαση και η συνεκτίμηση της οποίας κατ' εξοχήν επιβάλλεται από το δίκαιο της γονικής μέριμνας (άρθρο 1511 παρ. 3 ΑΚ, περι ου παραπάνω). Απλώς και μόνο η ενταξή του σε διαφορετική από των γονέων του θρησκεία δεν μπορεί να γίνει προτού ενηλικιωθεί.

Ενδεχομένως η παραπάνω άποψη θα μπορούσε να γίνει εύκολα αντικείμενο κριτικής και να θεωρηθεί αντισυνταγματική. Για τη σωστή, όμως, εκτίμηση των πραγμάτων θα πρέπει να ληφθεί υπόψη τόσο ο κίνδυνος ανεπιθύμητων ή και επικίνδυνων για τον ψυχισμό του τέκνου επιρροών κατά τη διάρκεια της ανηλικότητάς του όσο και η παιδευτική λειτουργία της θρησκευτικής αγωγής του τέκνου κατά τη γονική μέριμνα.

⁷⁵ ΣΤΕ 3356/1995, ΤοΣ 1996-άρνηση μαθητή να μετάσχει σε θρησκευτικές εκδηλώσεις του σχολικού προγράμματος.

Επί διαφωνίας των γονέων ως προς το θρήσκευμα ή το δόγμα του τέκνου αποφασίζει το δικαστήριο κατά το άρθρο 1512 ΑΚ με γνώμονα και πάλι το συμφέρον του τέκνου και όχι βέβαια την κρίση του δικαστή περί της ορθότητας της μιας ή της άλλης προτεινόμενης θρησκείας ή δόγματος. Το δικαστήριο θα λάβει υπόψη του και το κοινωνικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο προορίζεται να βιώσει το τέκνο, ώστε να μη δυσχεραίνεται η προσαρμογή του, όπως πιθανόν θα συμβεί αν το θρήσκευμά του θα είναι αντίθετο με αυτό που επικρατεί στο περιβάλλον αυτό.

Βεβαίως, το δικαίωμα των γονέων να επιλέξουν το θρήσκευμα ή το δόγμα στο οποίο θα ανατραφούν τα τέκνα τους βρίσκει τα όριά του στις περιπτώσεις παράβασης καθήκοντος ή καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος αυτού⁷⁶.

- Οι γονείς απαγορεύεται κατά τη θρησκευτική αγωγή που επιτελούν να εμπνέουν στο τέκνο την παραβίαση των υποχρεώσεων απέναντι στο Κράτος όπως π.χ την υποχρέωση στράτευσης, ή την άρνηση της συμμόρφωσης προς τους νόμους (άρθρα 13 παρ. 4 και 4 παρ. 6 του Συντάγματος).
- Οι γονείς, επίσης, δεν πρέπει να αναγκάζουν το τέκνο να συμμετέχει σε λατρευτικές εκδηλώσεις που προσβάλλουν τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη.
- Όταν ο γονέας αλλάζοντας ο ίδιος συνεχώς θρησκευτικές πεποιθήσεις, πράγμα που για τον ίδιο δεν απαγορεύεται, αφού είναι ελεύθερος κατά το Σύνταγμα να το κάνει,

⁷⁶ Άρθρο 25 παρ. 3 του Συντ καθώς και άρθρο 1532 ΑΚ.

προσπαθεί τις αλληπάλληλες αυτές αλλαγές να τις επιβάλει και στο τέκνο του, είναι πιθανόν να κλονίσει έτσι την ψυχική ηρεμία του και να διαταράξει την ενότητα της παιδαγωγικής του μεταχείρισης. Η μεταστροφή αυτή θα μπορούσε να συγχωρεθεί την πρώτη φορά, αφού θα ήταν μη νόμιμο να απαγορευθεί στο γονέα, ο οποίος διαπίστωσε μετά από ώριμη σκέψη το εσφαλμένο των μέχρι τότε θρησκευτικών δοξασιών του, να θελήσει τις ορθότερες αυτές νέες πεποιθήσεις του να τις εμφυσήσει και στο τέκνο του. Η αλληπάλληλη όμως και άκριτη μεταβολή θρησκειών ή δογμάτων αντιβαίνει σαφώς προς το συμφέρον του τέκνου και ιδιαίτερα προς την αρχή της σταθερότητας των συνθηκών ανάπτυξής του.

- Όταν, τέλος, ο ένας γονέας προσπαθεί, παρά την αντίρρηση του άλλου γονέα, να αλλάξει το θρήσκευμα ή το δόγμα, στο οποίο έχει προηγουμένως το τέκνο του ενταχθεί, πρόκειται για περίπτωση προσυλητισμού ο οποίος απαγορεύεται από το Σύνταγμα⁷⁷.

Δικαίωμα των γονέων, αντίθετα, αποτελεί, κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, η επιλογή και η

⁷⁷ ΠλημΑθ 2723/2000, ΠοινΧρ 2000-δεν ασκεί προσηλυτισμό ο μουσουλμάνος πατέρας που μια φορά σκίζει το βιβλίο των θρησκευτικών της κόρης του, σελ. 75 της παρούσης. ΑΠ 480/1992, ΕλλΔνη 33 (1992)-προσηλυτισμός ανηλίκων που έχουν βαπτισθεί με το ορθόδοξο δόγμα.

διδασκαλία της αθεΐας⁷⁸, το συνακόλουθο δικαίωμα των γονέων να ζητούν την εξαίρεση των τέκνων τους από τη διδασκαλία των θρησκευτικών μαθημάτων καθώς και η μη ένταξη του τέκνου σε κανένα θρήσκευμα, αφού στην ελευθερία των θρησκευτικών πεποιθήσεων, που κατοχυρώνει το Σύνταγμα, περιέχεται και η άρνηση της ύπαρξης Θεού καθώς και κάθε θρησκείας. Εδώ, η αντίφαση της άποψης αυτής με το άρθρο 16 παρ. 2⁷⁹ είναι μόνο φαινομενική. Διότι, η ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων μέσω της παιδείας ως βασικής αποστολής του Κράτους δεν έχει νόημα εάν ο δέκτης της παιδείας αρνείται να την λάβει. Σε αντίθετη, μάλιστα, περίπτωση, θα προέκυπτε αντίφαση μεταξύ του άρθρου αυτού και του άρθρου 13 του Συντάγματος περί ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης.

Δεν αποτελεί, πολύ περισσότερο, κακή άσκηση της γονικής μέριμνας η ένταξη του τέκνου σε θρησκεία που δεν είναι η επικρατούσα κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, η οποία ως γνωστόν είναι η της Ανατολικής Ορθόδοξης του Χριστού Εκκλησίας. Πρέπει όμως η θρησκεία αυτή να είναι γνωστή κατά την έννοια της παρ. 2 του άρθρου 13 του Συντ. Στις γνωστές θρησκείες περιλαμβάνονται πλέον, μετά από διακυμάνσεις της νομολογίας και οι Μάρτυρες του Ιεχωβά ή

⁷⁸ πρβλ. όμως Αχ. Μπαλή, Η επιμέλεια του προσώπου του τέκνου, σ. 289, ο οποίος φρονεί ότι η διδασκαλία της αθεΐας αντίκειται στα χρηστά ήθη και το θρησκευτικό συναίσθημα του ανθρώπου.

⁷⁹ Άρθρο 16 παρ. 2 : «Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες».

Χιλιαστές⁸⁰, οι Αντβεντιστές της Εβδόμης Ημέρας⁸¹
και οι Παλαιοημερολογίτες.

⁸⁰ βλ. *Ι.Μ.Κονιδάρη*, «Θεωρία και νομολογία για τους "Μάρτυρες του Ιεχωβά"», ΝοΒ 1986/502.

⁸¹ βλ. Σ.τ.Ε 2139/75, ΝοΒ 26/573.

6. ΤΟ ΑΡΘΡΟ 16 παρ. 1 : Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.

Με τον όρο «εκπαίδευση» νοούμε τη μακροχρόνια εκείνη διαδικασία και φροντίδα, κατά την οποία εφοδιάζεται το τέκνο με τις απαραίτητες γνώσεις και ικανότητες, που θα του χρησιμεύσουν για να βιώσει ενεργά στο κοινωνικό σύνολο και να σταδιοδρομήσει επαγγελματικά. Όπως περιορίστηκε πλέον ο όρος αυτός μετά τη διαστολή του από τη μόρφωση, που αφορά τη γενικότερη παιδεία του τέκνου και έχει μια κατεύθυνση πολιτιστική, περιλαμβάνει σήμερα κυρίως τη σχολική αλλά και την επαγγελματική εκπαίδευση.

α. Η σχολική εκπαίδευση του τέκνου είναι καθήκον του γονέα σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 3 του Συντάγματος που ορίζει ότι τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα. Στο σημείο αυτό υπενθυμίζουμε ότι με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο των Παρισίων του 1952 (που συνδέεται με τη Σύμβαση της Ρώμης του 1950 για τα «δικαιώματα του ανθρώπου» και κυρώθηκε με το ν.δ. 53/74) και ειδικότερα με το άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου αυτού ορίζεται ότι : «Ουδείς δύναται να στερηθεί του δικαιώματος όπως εκπαιδευθεί».

Ο γονέας δικαιούται αλλά και υποχρεούται να επιλέξει το σχολείο όπου θα φοιτήσει το τέκνο καθώς και τον δάσκαλο που θα του παραδώσει τυχόν ιδιωτικά μαθήματα. Στο διακριτικό αυτό δικαίωμα του γονέα περιλαμβάνεται και η ελευθερία επιλογής ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου. Ο δάσκαλος δεν είναι παρά εντολοδόχος του προσώπου που ασκεί την επιμέλεια.

Ο γονέας διατηρεί καθ'όλη τη διάρκεια της εκπαίδευσης ο ίδιος προσωπικά την άσκηση του λειτουργικού αυτού δικαιώματος. Επομένως, κάθε παράβαση των σχετικών καθηκόντων του ως προς την εγγραφή στο σχολείο και την εποπτεία της φοίτησης του τέκνου επισύρει τις συνέπειες της κακής άσκησης της γονικής μέριμνας.

Ερωτάται όμως τι θα συμβεί αν, παρά τις φροντίδες και τις προσπάθειες των γονέων, ο ανήλικος αρνείται να παρακολουθήσει τα μαθήματά του, απουσιάζει αδικαιολόγητα, αντιδρά ή αποφεύγει να μελετήσει. Κατ'αρχήν τούτο δεν τους απαλλάσσει από την υποχρέωση να εξαντλήσουν κάθε παιδαγωγικό μέτρο προκειμένου να επηρεάσουν κατάλληλα το τέκνο και να το μεταπείσουν. Δεν δικαιούνται να επικαλεσθούν τις τυχόν μειωμένες ικανότητες ή τις αντίθετες προσωπικές κλίσεις του τέκνου, αφού στην περίπτωση της σχολικής εκπαίδευσης οι ιδιότητες αυτές δεν έχουν καμιά σημασία, λαμβάνονται δε υπόψη μόνο κατά τη μόρφωση και την επαγγελματική εκπαίδευση του τέκνου.

Αλλά και στις περιπτώσεις τέκνων με έκδηλη σωματική ή πνευματική μειονεξία οι γονείς έχουν το καθήκον να φροντίσουν για τη φοίτηση του τέκνου σε ειδικό σχολείο, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 33 παρ. 2 του ν. 1566/85, καθήκον το οποίο θεμελιώνεται στη γενική υποχρέωσή του για την ανατροφή και την εκπαίδευση του τέκνου, καθώς και στα άρθρα 23 και 28 της Διεθνούς Σύμβασης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989, η οποία αποτελεί νόμο του Κράτους (ν. 2101/92).

Ως προς το ζήτημα της αθλητικής δραστηριότητας του τέκνου ως εμπιπτούσης στην έννοια της εκπαίδευσης, δέον να παρατηρηθεί ότι

αυτή δεν είναι δυνατόν να αποτελέσει στοιχείο υποχρεωτικό για το γονέα δεδομένου ότι η παροχή εκπαίδευσης, με την ευρεία έννοια, θα πρέπει να ανταποκρίνεται στην κοινωνική και οικονομική κατάσταση των γονέων και με αυτό το κριτήριο θα πρέπει να εξετάζεται το ζήτημα αυτό.

β. Η επαγγελματική εκπαίδευση αποτελεί και αυτή καθήκον και ευθύνη των γονέων. Μέχρι το 16^ο έτος της ηλικίας του τέκνου η, παράλληλη με τη σχολική, επαγγελματική εκπαίδευση είναι προαιρετική. Μετά όμως το 16^ο έτος, και εφόσον το τέκνο δε συνεχίζει τις σπουδές του στο σχολείο, η παράλειψη της επαγγελματικής εκπαίδευσης συνιστά οπωσδήποτε κακή άσκηση της γονικής μέριμνας. Η επαγγελματική εκπαίδευση γίνεται είτε σε δημόσιες ή ιδιωτικές σχολές ή σε σχολές μαθητείας. Μπορεί να συμβαδίζει ή όχι με τις σπουδές στο Λύκειο.

Το καθήκον των γονέων για την παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης υπάρχει ανεξάρτητα από το φύλο του τέκνου (άρθρο 4 παρ. 1 του Συντ. σε συνδυασμό με το άρθρο 16 του Συντ.) και καμία συσχέτιση του φύλου του τέκνου με ορισμένα επαγγέλματα δεν επιτρέπεται πλέον, που είναι βέβαια κατάλοιπο παρωχημένων και αναχρονιστικών αντιλήψεων⁸².

Θα ήταν παράλειψη, τέλος, να μην αναφέρουμε το άρθρο 1518 παρ. 3 εδ. α' ΑΚ κατά το οποίο : «Κατά τη μόρφωση και την επαγγελματική εκπαίδευση του τέκνου οι γονείς λαμβάνουν υπόψη τις ικανότητες και τις προσωπικές του κλίσεις». Το συνταγματικό έρεισμα της διάταξης αυτής βρίσκεται στο άρθρο 5

⁸² Σαλκιτζόγλου, Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, σ. 140επ.

παρ. 1 του Συντ⁸³. καθώς και στο άρθρο 14 παρ. 2 της Σύμβασης του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989, που υποχρεώνει τους γονείς να ανατρέφουν το παιδί «με τρόπο που να ανταποκρίνεται στην ανάπτυξη των ικανοτήτων του».

⁸³ Βλ. ΠλημΧαλκ 65/2002, ΠοινΧρ 2002-αδυναμία των γονέων για καθορισμό των καίριων επιλογών σχετικά με την ανάπτυξη της προσωπικότητας του τέκνου-κατάλυση της μεταξύ τους σχέσης-στέρηση της επιμέλειας-αρπαγή ανηλίκου.

7. ΤΑ ΑΡΘΡΑ 22 ΚΑΙ 23 :ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ...-ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Α] Το μη επιτρεπτό του θεσμικού περιορισμού του δικαιώματος της ελεύθερης επιλογής του επαγγέλματος.

Στην έννοια της εκπαίδευσης, με την οποία ασχοληθήκαμε παραπάνω, δεν περιλαμβάνεται και η επιλογή του υπό του τέκνου ακολουθητέου επαγγέλματος, διότι το ζήτημα αυτό θα πρέπει να αφορά στο τέκνο. Η επιμονή των γονέων θα δώσουν στο ανήλικο τέκνο επάγγελμα της δικής τους, και όχι του τέκνου, αρεσκείας έχει οδηγήσει σε πολλές περιπτώσεις σε τραγικά για το τέκνο αποτελέσματα. Άλλο είναι βέβαια το ζήτημα των συμβουλών, όπως εκλέξει το τέκνο ορισμένο καλό, κατά τον γονέα, επάγγελμα⁸⁴.

Β] Το τέκνο ως φορέας του δικαιώματος της εργασίας.

Κατά το άρθρο 22 παρ. 1 του Συντ. «η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος...». Φορέας του δικαιώματος αυτού είναι και ο ανήλικος που συμπλήρωσε το δέκατο πέμπτο έτος της

⁸⁴ Κωνστ. Αν. Βαβούσκου, ό.π., σ. 74 υποσημ. 107.

ηλικίας του κατά το άρθρο 136 ΑΚ⁸⁵. Απαραίτητη προϋπόθεση, βεβαίως, αποτελεί η γενική συναίνεση των γονέων του, πλην όμως σε περίπτωση που δεν δίνεται η συναίνεση αυτή, ο ανήλικος έχει το δικαίωμα να προσφύγει με αίτησή του στο δικαστήριο ζητώντας από αυτό να αποφασίσει⁸⁶.

Εξάλλου, η ολοένα και επιταχυνόμενη ωρίμανση των εφήβων αλλά και των παιδιών δικαιολογεί τη συμμετοχή τους αυτή στην οικονομική ζωή, το δικαίωμά τους να εργάζονται και να διαθέτουν προσωπικά εισοδήματα. Έχουν δε αναμφισβήτητα όλα τα συναφή δικαιώματα των άρθρων 22 και 23 του Συντάγματος. Όσον αφορά ειδικά στο δικαίωμά τους να μπορούν να είναι μέλη συνδικαλιστικών οργανώσεων, εφόσον εργάζονται νόμιμα, αυτό θεμελιώνεται νομικά τόσο στο άρθρο 23 παρ. 2 του Συντ. όσο και στο άρθρο 7 παρ. 1 εδ. β' του ν. 1264/82⁸⁷.

⁸⁵ Άρθρο 136 ΑΚ : «Ο ανήλικος που συμπλήρωσε το δέκατο πέμπτο έτος μπορεί, με τη γενική συναίνεση των προσώπων που ασκούν την επιμέλειά του, να συνάψει σύμβαση εργασίας ως εργαζόμενος.

Αν δεν δίνεται η συναίνεση, αποφασίζει το δικαστήριο ύστερα από αίτηση του ανηλίκου». Περισσότερα: βλ. *Γεωργιάδη Απ.*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, σ. 140επ.

⁸⁶ βλ. *παράρτημα* για τους περιορισμούς αλλά και την προστασία της εργασίας των ανηλίκων.

⁸⁷ *Σαλκιτζόγλου, ό.π.*, σ. 91.

8. ΤΑ ΑΡΘΡΑ 17 : Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Ο Θεσμικός περιορισμός του αμυντικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας και τα όριά του.

Κατά το άρθρο 17 παρ. 1 Συντ. «η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους...». Στο περιεχόμενο της ιδιοκτησίας ανήκει η κυριότητα και όλα τα περιορισμένα εμπράγματα δικαιώματα⁸⁸. Ζήτημα τίθεται στην παρούσα ως προς την προστασία της ιδιοκτησίας του ανήλικου τέκνου έναντι του γονέα του.

Κατά το άρθρο 1510 ΑΚ εδ. β' ⁸⁹, η διοίκηση της περιουσίας του τέκνου αποτελεί μέρος του περιεχομένου της γονικής μέριμνας. Έτσι, ο γονέας έχει τη διοίκηση όλης της περιουσίας του (ανήλικου) τέκνου. Στον κανόνα αυτό, όμως, υπάρχουν δύο εξαιρέσεις που περιορίζουν το δικαίωμα αυτό των γονέων υπέρ του συμφέροντος του τέκνου.

Την πρώτη εξαίρεση εισάγει το άρθρο 1521 εδ. α' ΑΚ κατά το οποίο «η διοίκηση των γονέων δεν εκτείνεται και στα περιουσιακά στοιχεία που περιέρχονται στο τέκνο από διάταξη τελευταίας βούλησης, πέρα από τη νόμιμη μοίρα του τέκνου, ή από δωρεά, με τον όρο να μην έχουν τη διοίκησή τους οι γονείς». Ο νόμος εδώ για την προστασία των συμφερόντων των ανηλίκων εισάγει εξαίρεση από τη

⁸⁸ Α. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, σ.352.

⁸⁹ Άρθρο 1510 ΑΚ εδ. β' : «Η γονική μέριμνα περιλαμβάνει την επιμέλεια του προσώπου, τη διοίκηση της περιουσίας και την εκπροσώπηση του τέκνου σε κάθε υπόθεση ή δικαιοπραξία ή δίκη, που αφορούν το πρόσωπο ή την περιουσία του».

γονική διαχείριση για ορισμένα περιουσιακά στοιχεία των ανήλικων παιδιών, ενώ καθορίζεται και ο τρόπος διοίκησης των περιουσιακών αυτών στοιχείων (ΑΚ 1522). Βέβαια, και σ' αυτήν την περίπτωση το παιδί δεν έχει ούτως ή άλλως τη διοίκηση της περιουσίας του. Γι' αυτό και η ρύθμιση αυτή έχει αμφισβητηθεί ως προς την ορθότητά της. Εξάλλου, ο γονέας λόγω του βιολογικού δεσμού είναι ο κατά τεκμήριο καταλληλότερος για τη διοίκηση της περιουσίας του τέκνου. Η σύγχρονη, όμως, πραγματικότητα έχει αποδείξει ότι ορισμένες φορές συμβαίνει το αντίθετο. Στις περιπτώσεις αυτές, επομένως, η βούληση του διαθέτη αποσκοπεί στην προστασία των συμφερόντων του ανηλίκου και σε τελική ανάλυση των μελλοντικών δικαιωμάτων του επί της περιουσίας του. Έτσι, επιτελείται η αποστολή του άρθρου 17 παρ. 1 του Συντάγματος περί της προστασίας της ιδιοκτησίας⁹⁰.

Δεύτερη και ουσιαστικότερη, ίσως, εξαίρεση αποτελεί το άρθρο 135 ΑΚ κατά το οποίο «ο ανήλικος που έχει συμπληρώσει το δέκατο τέταρτο έτος μπορεί να διαθέτει ελεύθερα κάθε τι που κερδίζει από την προσωπική του εργασία ή που του δόθηκε για να το χρησιμοποιεί ή για να το διαθέτει ελεύθερα. Στην εξαίρεση αυτή εμπίπτουν και τα υποκατάστατα των κατά τους άνω τρόπους περιερχομένων στον ανήλικο περιουσιακών στοιχείων, δηλαδή και όσα το τέκνο αγόρασε με τα κέρδη της εργασίας του⁹¹. Έτσι, στο βαθμό που ο ανήλικος εργάζεται, κάθε τι που αποκερδαίνει αποτελεί δική του ιδιοκτησία προστατευόμενη όπως η ιδιοκτησία των ενηλίκων κατά το άρθρα 17 και 18 του Συντάγματος, την οποία ο ανήλικος όπως ρητά προβλέπει το άρθρο 135 ΑΚ μπορεί να διαθέτει ελεύθερα.

⁹⁰ Εισήγηση *Ι. Δεληγιάννη*, Ζητήματα από την ανώμαλη λειτουργία της γονικής μέριμνας, *Ε.Ν.Β.Ε*, Θέματα γονικής μέριμνας, σ. 119επ.

⁹¹ *Κωνστ. Αν. Βαβούσκου*, ό.π., σ. 80επ.

**9. ΤΟ ΑΡΘΡΟ 9 : ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ
ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ σε συνδυασμό με τα
άρθρα 9Α για την προστασία των
προσωπικών δεδομένων και 19 για το
απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης
ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε
άλλο τρόπο**

**Ο θεσμικός περιορισμός των αντίστοιχων
δικαιωμάτων στα πλαίσια της «επίβλεψης»
του τέκνου και τα όρια αυτού.**

Η εφαρμογή των συνταγματικά προστατευομένων δικαιωμάτων της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, των προσωπικών δεδομένων, του απορρήτου των επιστολών και της εν γένει ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας στις σχέσεις γονέων και τέκνων δεν μπορεί να μελετηθεί παρά μόνο στο πλαίσιο της επίβλεψης του τέκνου ως περιεχομένου της επιμέλειας του προσώπου του.

Με τον όρο «επίβλεψη» ο νόμος εννοεί τη γενική και ειδική εποπτεία και παρακολούθηση του τέκνου, καθώς και τον έλεγχο των καθέκαστα πράξεων και παραλείψεών του. Ο έλεγχος αυτός μπορεί να είναι προληπτικός ή κατασταλτικός και ενέχει το στοιχείο της επιδοκίμασias ή αποδοκίμασias της διαγωγής του ανηλίκου. Ενέχει επίσης και το στοιχείο της απαγόρευσης συγκεκριμένων ενεργειών του τέκνου καθώς και το στοιχείο της πληροφόρησης των πτυχών της ζωής του, εφόσον τούτο όμως δε συνιστά κατάχρηση δικαιώματος και εξυπηρετεί το συμφέρον του τέκνου. Ειδικότερα δε για το δικαίωμα της

πληροφόρησης είναι προφανές ότι αυτός που ασκεί το δικαίωμα της επιμέλειας είναι αδύνατο να λάβει τις ορθές αποφάσεις, εφόσον αγνοεί τον τρόπο ζωής και τις καθέκαστα εκδηλώσεις του τέκνου όπως τη σχολική του επίδοση, τις συναναστροφές του μετά τρίτων, την αλληλογραφία του και τα εν γένει αναγνώσματα και θεάματα στα οποία καταφεύγει ως και τις εν γένει προσωπικές του επαφές⁹².

Έτσι, εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι καταπατώνται καθημερινά τα παραπάνω αναφερθέντα συνταγματικά δικαιώματα του τέκνου και δεν αφήνεται στο τελευταίο ένας χώρος ελεύθερος στον οποίο αυτό θα προφυλάσσει την ιδιωτική του ζωή.

Πράγματι, η επίβλεψη του τέκνου περιέχει οπωσδήποτε κάποιο εξουσιαστικό στοιχείο, που παρέχει και το δικαίωμα στον γονέα να κρατάει το τέκνο κοντά του, ακριβώς για να το επιβλέπει καλύτερα. Άλλωστε, από το δικαίωμα αυτό πηγάζει και το δικαίωμα προσδιορισμού του τόπου διαμονής του τέκνου. Όσον αφορά τις φροντίδες και τα μέτρα που λαμβάνονται από μέρους των γονέων στα πλαίσια της επίβλεψης των τέκνων τους, αυτά αποβλέπουν αφενός μεν στο να διαφυλαχθεί το τέκνο από την κτήση κακών έξεων και ροπών (όπως η μέθη, η τοξικομανία και ο εταιρισμός) ή από τη χρήση επικίνδυνων πραγμάτων (όπως όπλων, δηλητηρίων κλπ), αφετέρου δε στο να προληφθούν οι εις βάρος του ή και υπ'αυτού εις βάρος τρίτων, ζημιογόνες πράξεις είτε ποινικής είτε αστικής φύσης⁹³.

Στο δικαίωμα επίσης αυτό της επίβλεψης του τέκνου ανήκει και η ρύθμιση της επικοινωνίας του τέκνου τόσο με τον γονέα που τυχόν δεν διαμένει με

⁹² Σαλκιτζόγλου, ό.π. , σ. 137επ.

⁹³ Κωνστ. Αν. Βαβούσκου, ό.π. , σ. 68επ.

το τέκνο⁹⁴, όσο και με τους ανιόντες, παππού ή γιαγιά⁹⁵ όταν βεβαίως η επικοινωνία αυτή δεν έχει κανονιστεί από το δικαστήριο κατά το άρθρο 1520 ΑΚ⁹⁶.

⁹⁴ ΑΠ 1241/1987, ΕΕΝ 1988, ΑΠ 422/1999, ΕλλΔνη 40(1999) - Παρεμπόδιση δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο, ΕφΑΘ 4242/2001, ΕλλΔνη 43(2002)-Διαφορές που αφορούν τη γονική μέριμνα και την επικοινωνία του ανηλίκου με το γονέα του. Υποχρεωτική η προσπάθεια συμβιβασμού και στο εφετείο.

⁹⁵ ΑΠ 645/1989, ΕλλΔνη 31 (1990)-επικοινωνία με εγγόνια.

⁹⁶ Ως προς την επικοινωνία του τέκνου με τον γονέα του, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι «τίποτε δεν επιτρέπεται να νεκρώσει τελείως το δεσμό ανάμεσα στο γονέα και το παιδί ή ότι δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να αποκλειστεί «η επικοινωνία αυτή που επιβάλλεται από το δεσμό του αίματος». Κανείς, εξάλλου, δεν αμφισβητεί ότι ο δεσμός ανάμεσα στο γονέα και στο παιδί είναι κατά κανόνα μια σχέση μοναδική, η καλή λειτουργία της οποίας ευνοεί το συμφέρον και των γονέων και των παιδιών και η οποία αποτελεί αυτονόητο δικαίωμα και των δύο. Όταν όμως έχουν μεσολαβήσει ακραίες καταστάσεις, εξαιτίας των οποίων είναι αδύνατο στο παιδί να επικοινωνεί με το γονέα του χωρίς αυτό να έχει ολέθριες συνέπειες στην υγεία του, το δικαστήριο νομίζω ότι δε θα πρέπει να διστάσει να αποκλείσει το δικαίωμα αυτής της επικοινωνίας. Όταν, βέβαια, εκδηλώνεται σφοδρή αντίθεση και του ίδιου του τέκνου προς την επικοινωνία αυτή κατά μείζονα λόγο επιβάλλεται ο αποκλεισμός της επικοινωνίας γονέα-τέκνου.βλ. σχετ. ΑΠ 429/2002, ΕλλΔνη 23(2002).

Όσον αφορά τώρα την επικοινωνία του τέκνου με τους ανιόντες, παππού ή γιαγιά, αυτή ρυθμίζεται επίσης από το πρόσωπο που έχει την επιμέλειά του. Πάντως, στις περισσότερες περιπτώσεις η επικοινωνία αυτή αποβαίνει προς όφελος του τέκνου και υπ'αυτή την έννοια αποτελεί δικαίωμά του, με την επιφύλαξη πάντως πιθανών εξαιρέσεων στις οποίες και η επικοινωνία αυτή είναι βλαπτική για το ίδιο το παιδί.

Πάντως, η παραμέληση της υποχρέωσης για επίβλεψη του τέκνου στοιχειοθετεί περίπτωση κακής άσκησης της γονικής μέριμνας και ειδικότερα της επιμέλειας, αφού αποτελεί παράβαση καθήκοντος. Επιφέρει επομένως, τις συνέπειες των άρθρων 1532-1533 ΑΚ. Γεννά όμως και αστικές ευθύνες αποζημίωσης των τρίτων κατά το άρθρο 923 ΑΚ (ευθύνη εκείνου που εποπτεύει άλλον)⁹⁷ καθώς και τυχόν ποινικές ευθύνες κατά το άρθρο 360 ΠΚ (παραμέληση εποπτείας ανηλίκου)⁹⁸.

Η ίδια η φύση του δικαιώματος της επίβλεψης του τέκνου οδηγεί εκ πρώτης όψεως στη σκέψη ότι η κακή άσκηση του δικαιώματος αυτού μόνο δια παραλείψεως μπορεί να συντελεστεί. Προσεκτικότερη όμως παρατήρηση μας αποκαλύπτει ότι και με θετικές πράξεις μπορεί να γίνει αυτό και μάλιστα όταν η επίβλεψη και η παρατήρηση του τέκνου είναι τόσο στενή και ασφυκτική ώστε αποκλείει το δικαίωμα του τέκνου για ένα *minimum* ανεξάρτητης προσωπικής ζωής⁹⁹. Τούτο μπορεί να συμβεί με τον υπέρμετρο έλεγχο των συναναστροφών του, της αλληλογραφίας και των τηλεφωνημάτων του, κάτι που αντίκειται έκδηλα στα άρθρα 9, 9Α και 19 αντίστοιχα του Συντάγματος, συνιστώντας ταυτόχρονα καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος της επίβλεψης.

⁹⁷ ΕφΑΘ 4537/1998, ΕλλΔνη 39(1998)-Εποπτεία ανηλίκου. Ευθύνη ασκούντος τη γονική μέριμνα από αδικοπραξία του ανηλίκου, ΕφΑΘ 4310/1997, ΕλλΔνη 41/2000-παραμέληση εποπτείας ανηλίκου. Ευθύνη εποπτεύοντος.

⁹⁸ Σαλκιτζόγλου, *ό.π.*, σ. 137επ., Επίσης, ΑΠ 1755/2000-παραλείψη των γονέων να παρεμποδίσουν το τέκνο τους από την τέλεση κλοπών-παραμέληση εποπτείας ανηλίκου εξ αμελείας.

⁹⁹ βλ. σχετικά Κουμάντο, *Οικογ. Δικ.* ΙΙ, σ. 208, ο οποίος θεωρεί ότι πρέπει να υπάρχει σεβασμός προς την ατομική σφαίρα του παιδιού όπως π.χ. προς το απόρρητο προσωπικό του ημερολόγιο.

10. Το άρθρο 9 του Συντάγματος- ΤΟ ΑΣΥΛΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΪΑΣ.Ο Θεσμικός του περιορισμός.

Κατοικία είναι ο ιδιωτικός φυσικός χώρος του ανθρώπου.

Το δικαίωμα στην κατοικία αναφερόμενο στον αναγκαίο βιοτικό χώρο γ'αυτή την ίδια την υπόσταση του ανθρώπου ανήκει στα κοινωνικά δικαιώματα. Η κατοικία αποτελεί «ανθρώπινο δικαίωμα». Κάθε άνθρωπος απολαμβάνει το δικαίωμα της προστασίας της κατοικίας¹⁰⁰.

Το Σύνταγμα προστατεύει την ελευθερία επιλογής της κατοικίας.Μέσα, όμως, στην ειδικότερη σχέση γονέων και τέκνων η ελευθερία αυτή υφίσταται Θεσμικό περιορισμό (Θεσμοποίηση της ελευθερίας).

Συγκεκριμένα, ο προσδιορισμός του τόπου κατοικίας του τέκνου¹⁰¹ αποτελεί δικαίωμα των γονέων του δεδομένου ότι αυτός περιλαμβάνεται στο περιεχόμενο της επιμέλειας¹⁰² του τέκνου.

Ο Θεσμικός αυτός περιορισμός δικαιολογείται λόγω του νεαρού της ηλικίας του τέκνου καθώς και της ανάγκης για άμεση φροντίδα και επίβλεψη.

Η επιμέλεια του τέκνου περιλαμβάνει, μάλιστα, τον προσδιορισμό της κατοικίας του, έστω και στην αλλοδαπή, έστω και αν παρεμποδίζεται η προσωπική επικοινωνία του άλλου γονέα¹⁰³.

¹⁰⁰ Άρθρο 9 του Συντ. : «Η κατοικία του καθενός είναι άσυλο».

¹⁰¹ ΜονΤρωτΑρτ 103/1993, Αρμ 1994-ο ανήλικος έχει ως κατοικία την κατοικία των γονέων του.

¹⁰² ΑΚ 1518 : Η επιμέλεια του προσώπου του τέκνου περιλαμβάνει ιδίως την ανατροφή, την επίβλεψη, τη μόρφωση και την εκπαίδευσή του, καθώς και τον προσδιορισμό του τόπου διαμονής του.

¹⁰³ ΕφΑθ8701/1982, ΕλλΔνη 24/1983-Ο προσδιορισμός της κατοικίας του τέκνου στην αλλοδαπή ως περιεχόμενος στην επιμέλειά του.

Ενδεχομένως, όμως, θα πρέπει να κριθεί καταχρηστική η άσκηση του δικαιώματος αυτού στην περίπτωση τέκνου άνω των 16 ετών που επιθυμεί να αλλάξει κατοικία για λόγους σπουδών. Αυτό, βεβαίως, θα πρέπει να εξεταστεί *in concreto* με βάση την ωριμότητα του τέκνου και με γνώμονα πάντα το συμφέρον του.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η ανηλικότητα δεν είναι μια αδρανής κατάσταση της ζωής του ανθρώπου. Είναι περισσότερο μια λειτουργία δυναμικής εξέλιξης, ένα διαρκές «γίγνεσθαι», μια φυσιολογική διαδικασία που τείνει προς την ωρίμανση.

Η προστασία της ανήλικης νεότητας είναι δεδομένη (άρθρο 21 παρ. 1). Προβλήματα ενδεχομένως δημιουργεί η επιμέρους εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων στη σχέση γονέων και τέκνων με δεδομένες τις λεπτές ισορροπίες που θα πρέπει να τηρούνται στη σχέση αυτή ώστε και το τέκνο να απολαμβάνει τις συνταγματικές ελευθερίες των οποίων είναι φορέας και ο θεσμός της οικογένειας και η έννομη σχέση γονέα-τέκνου να μην καταργείται.

Στην παρούσα επιχειρήθηκε κάποια «οριοθέτηση των θεσμικών περιορισμών» των συνταγματικών δικαιωμάτων των τέκνων στα πλαίσια της σχέσης τους με τους γονείς τους.

Συμπερασματικά, πρέπει να λεχθεί ότι μιλώντας για συνταγματικά δικαιώματα των τέκνων ουσιαστικά εννοούμε τα ανθρώπινα δικαιώματα περιοριζόμενα από το περιεχόμενο της γονικής μέριμνας και βεβαίως από την ιδιαιτερότητα της ηλικίας των τέκνων.

Πάντως, το ισχύον δίκαιο παρέχοντας τη μεγαλύτερη δυνατή προστασία στα τέκνα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι βρίσκεται μπροστά από την κοινωνική πραγματικότητα και την ίδια την κοινωνία που σε πολλές περιπτώσεις παραμένει προσκολλημένη σε παραδοσιακά πρότυπα και αντιμετωπίζει με δυσπιστία κάθε «νεωτεριστικό» που προβάλλει ως απειλή της συνοχής και της σταθερότητας των δομών της. Έτσι, το δίκαιο έχοντας θεσπίσει ορισμένους κανόνες και πρότυπα συμπεριφοράς επενεργεί «παιδευτικά» στη συγκεκριμένη κοινωνία. Και παίζει προοδευτικό ρόλο, κατά το μέτρο που συμβάλλει στη διάβρωση της κυρίαρχης ιδεολογίας και

παρωθεί τους πολίτες να απαλλαγούν από την επιρροή «παραδοσιακών» αλλά ιστορικά ξεπερασμένων ηθών και εθίμων και να εθιστούν στα νέα εκσυγχρονισμένα θεσμικά δεδομένα. Εξέλιξη θετική σε μια εποχή που καλούμε 21^ο αιώνα κλείνοντας τα μάτια σε κατάφωρες παραβιάσεις των δικαιωμάτων των παιδιών, των παιδιών που κατά τα άλλα αποκαλούμε χωρίς πολλή περίσκεψη «μέλλον» αυτής της ίδιας της κοινωνίας που πολλές φορές ακόμη και σήμερα διστάζει να κάνει ένα βήμα εμπρός.

CONCLUSION

Children's life before entry to adulthood is not an inactive condition; it is a dynamic process of evolution to maturity.

The protection of children has been constitutionally legalised (article 21, paragraph 1). The application of constitutional rights to the relation between parents and children may create problems given the fragile balance that should be kept so that the child enjoys the constitutional rights to which he/she is entitled and at the same time the latter do not infringe on the legal relation between child and parent.

In this study, I attempt a delineation of the institutional limitations that the relation between parent and child poses on the constitutional rights of children.

As a conclusion, we should say that talking about the constitutional rights of children, in essence we mean the human rights restricted by the content of parental care and certainly by the specifications of the children's age.

However, we could say that the existing law by providing the possible utmost protection to children is more progressive than social reality and society itself that in many cases is stuck onto traditional stereotypes and sees with suspicion any breakthrough that threatens its cohesiveness and stability. In other words, the law can play a progressive role to the extent that it erodes the dominant ideology and induces the citizens into overcoming 'traditional' but historically outdated customs and get used to the new, modernized institutional frameworks. This is a positive development in the 21st century, which on the one hand we call an era of modernization and evolution, but on the other, we close the eyes to the blatant violations of children's rights; those children that we consider the future of society, a society however that very often is hesitant to move a step forward.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ✓ *Ανδρουλάκης Ν.*, Ποινικόν Δίκαιον, ειδικό μέρος, εγκλήματα κατά της ζωής και σωματικά βλάβαι, εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα 1974.
- ✓ *Βαβούσκος Κωνστ.*, Θέματα πατρικής εξουσίας, Θεσσαλονίκη 1966, ανάπτυπο από τον τιμητικό τόμο του ΑΠΘ «Χαρμόσυνος Δημητρίου Καρανίκα».
- ✓ *Βιδάλης Τ.*, Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια, εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996.
- ✓ *Γεωργιάδης Απ.*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
- ✓ *Δαγτόγλου Προδρ.*, Ατομικά Δικαιώματα Α, εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991.
- ✓ *Δεληγιάννης Ιω* , Ζητήματα από την ανώμαλη λειτουργία της γονικής μέριμνας, εισήγηση σε : *Ένωση Νομικών Βορείου Ελλάδος*, θέματα γονικής μέριμνας, εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1989.
- ✓ *Ο ίδιος*, Οικογενειακό Δ., τ. Ι, εκδ Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1986.
- ✓ *Δημητρόπουλος Ανδρέας* ,Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.Α', Γενική Συνταγματική Θεωρία, Αθήνα 2001

- ✓ *Ο ίδιος*, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τ.ΙΙΙ, Συνταγματικά Δικαιώματα, Αθήνα 2004.
- ✓ *Ο ίδιος*, Τα αμυντικά δικαιώματα και η μεταβολή της έννομης τάξης, Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1981.
- ✓ *Ο ίδιος*, Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου από την ιδιωτική εξουσία, εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1981-82.
- ✓ Ζ.Ζ. Ρουσσώ, Το κοινωνικό συμβόλαιο, εκδ. Γερ. Αναγνωστίδης.
- ✓ *Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου*, Η διεθνής σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη, ερμηνεία κατ'άρθρο, επιμέλεια Π.Νάσκου-Περράκη, Κ. Χρυσόγονος, Χ.Ανθόπουλος, εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
- ✓ Κονιδάρης Ι, Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 2000.
- ✓ *Κουμάντος Γ.*, Οικογενειακό Δίκαιο Ι, Αφοί Π.Σάκκουλα, Αθήνα 1988.
- ✓ *Ο ίδιος*, Οικογενειακό Δίκαιο ΙΙ, Αφοί Π.Σάκκουλα, Αθήνα 1989.
- ✓ *Κουράκης Ν.* Δίκαιο Ανηλίκων και Δικαιώματα του Ανθρώπου. Παλαιότερες και νεότερες τάσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, Πρακτικά του 42^{ου} Διεθνούς Σεμιναρίου Εγκληματολογίας (1989), Αθήνα 1991.

- ✓ *Κούσουλας Χρ.*, γονική μέριμνα, 1987, Θεσσαλονίκη.
- ✓ *Μάνεσης Α.*, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο, εισήγηση σε : *Ένωση Νομικών Βορείου Ελλάδος*, θέματα γονικής μέριμνας, εκδ Αντ.Ν.Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1989.
- ✓ *Μπαλής Αχ.*, Η επιμέλεια του προσώπου του τέκνου, Αθήνα 1966.
- ✓ *Παπαχρίστου Θ.*, Εγχειρίδιο οικογενειακού δικαίου, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998.
- ✓ *Σαλκιτζόγλου Π.*, Η κακή άσκηση της γονικής μέριμνας, Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993.
- ✓ *Σγουρίτσας Χ.*, Συνταγματικόν Δίκαιον, τ.Β', Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα, 1966.
- ✓ *Φαρσεδάκης Ιάκ.*, Δίκαιο Ανηλίκων, Νομική Βιβλιοθήκη 2004.
- ✓ *Χλέπας Νικ-Κομν. / Δημητρόπουλος Παν.*, Ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας στο χώρο της εκπαίδευσης, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ✓ *BOB FRANKLIN, THE NEW HANDBOOK OF CHILDREN'S RIGHTS* by Routledge 2003.
- ✓ *CLAUDE COLOMBET, l'autorité parentale, les limitations à la fonction d'autorité parentale, PARIS, JURIPRUDENCE GENERALE DALLOZ 1971.*
- ✓ *FRANCOISE DEKEUWER-DEFOSSEZ, Les droits de l'enfant, Presses Universitaires de France, 4e edition corrigee, 1998.*
- ✓ *JEAN - PHILIPPE BOURET et PHILIPPE PLANQUE, GUIDE JURIDIQUE, Casterman 1971.*
- ✓ *MANFRED HINZ, Elterliche Sorge und Umgang mit Kindern, FERDINAND SCHONINGH-PADERBORN 1976.*
- ✓ *MANFRED HINZ, Kindesschutz als Rechtsschutz und elterliches Sorgerecht, FERDINAND SCHONINGH-PADERBORN 1976.*

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ΕφΑΘ 11035/1987, ΕλλΔνη 29(1988)-γονική μέριμνα, περιεχόμενο, άσκηση από κοινού, σύγκρουση συμφερόντων.
- ΝαυτΠειρ 213/1997, ΠοινΧρ. 1999-ο πεισματάρης οδηγός-σωματική κάκωση και βλάβη της υγείας-προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.
- ΕφΠπειρ 499/2000 ΠοινΧρ 2001-ο αυταρχικός και βίαιος πατέρας-καταδίκη για σωματική βλάβη ανηλίκων κατ'εξακολούθηση,
- ΑΠ 1531/1999, Ποιν.Δικ. 2/2000-σωματική βλάβη ανηλίκου-υπέρβαση εξουσίας.
- Μον.Πρωτ.ΑΘ 17182/1997, ΕλλΔνη 41(2000)-καταχρηστική άσκηση της επιμέλειας επί του τέκνου.
- ΜονΠρωτΑΘ 1239/2002, Αρμ 2002-εξομοίωση τέκνου γεννημένου χωρίς γάμο προς τέκνο γεννημένο σε γάμο και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο.
- ΑΠ 460/1999, ΠοινΧρ 2000-νόθευση της οικογενειακής τάξεως εξωγάμου τέκνου.
- Μον.Πρωτ.Κιλκίς 99/1984, ΑρχΝ 1985 -ακρόαση των τέκνων.
- ΑΠ 283/1986, ΕλλΔνη 27(1986) -προσωπική γνώμη παιδιού-προτίμηση γονέα λόγω ιδιαίτερου δεσμού του ενός παιδιού και ηλικίας του άλλου.
- ΑΠ 728/1990, ΕλλΔνη 32(1991)-προσδιορισμός του συμφέροντος του τέκνου.
- ΕφΛαρ 283/1992, Αρμ 1992-Ανάλυση του συμφέροντος του τέκνου.

- ΜονΤρωτΠατρ 554/2001, Νοβ 49/2001-περιεχόμενο γονικής μέριμνας και συνεκτίμηση της γνώμης του ανηλίκου.
- ΑΠ 1321/1992, ΕλλΔνη 35(1994)-απόφαση και από τους δύο γονείς για το θρήσκευμα ως κρίσιμο θέμα της ζωής του τέκνου.
- ΣτΕ 3356/1995, ΤοΣ 1996-άρνηση μαθητή να μετάσχει σε θρησκευτικές εκδηλώσεις του σχολικού προγράμματος.
- ΠλημΑΘ 2723/2000, ΠοινΧρ 2000-δεν ασκεί προσηλυτισμό ο μουσουλμάνος πατέρας που μια φορά σκίζει το βιβλίο των θρησκευτικών της κόρης του.
- ΑΠ 480/1992, ΕλλΔνη 33 (1992)-προσηλυτισμός ανηλίκων που έχουν βαπτισθεί με το ορθόδοξο δόγμα.
- ΠλημΧαλκ 65/2002, ΠοινΧρ 2002-αδυναμία των γονέων για καθορισμό των καίριων επιλογών σχετικά με την ανάπτυξη της προσωπικότητας του τέκνου-κατάλυση της μεταξύ τους σχέσης-στέρξη της επιμέλειας-αρπαγή ανηλίκου.
- ΑΠ 1241/1987, ΕΕΝ 1988, ΑΠ 422/1999, ΕλλΔνη 40(1999) -Παρεμπόδιση δικαιώματος προσωπικής επικοινωνίας του γονέα με το τέκνο
- ΕφΑΘ 4242/2001, ΕλλΔνη 43(2002)-Διαφορές που αφορούν τη γονική μέριμνα και την επικοινωνία του ανηλίκου με το γονέα του. Υποχρεωτική η προσπάθεια συμβιβασμού και στο εφετείο.
- ΑΠ 645/1989, ΕλλΔνη 31 (1990)-επικοινωνία με εγγόνια.
- ΕφΑΘ 4537/1998, ΕλλΔνη 39(1998)-Εποπτεία ανηλίκου.Ευθύνη ασκούντος τη γονική μέριμνα από αδικοπραξία του ανηλίκου.
- ΕφΑΘ 4310/1997, ΕλλΔνη 41/2000-παραμέληση εποπτείας ανηλίκου. Ευθύνη εποπτεύοντος.
- ΜονΤρωτΑρτ 103/1993, Αρμ 1994-ο ανήλικος έχει ως κατοικία την κατοικία των γονέων του.

- ΕφΑ08701/1982, ΕλλΔνη 24/1983-Ο προσδιορισμός της κατοικίας του τέκνου στην αλλοδαπή ως περιεχόμενος στην επιμέλειά του.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- ❖ «ΦΩΝΕΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ». ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ UNICEF (σ. 143).
- ❖ «ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ». Έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την ALKO για λογαριασμό της UNICEF.
- ❖ 2000/581/ΕΚ σχετικά με την κατάργηση των χειρίστων μορφών παιδικής εργασίας.
- ❖ ν. 1837/1989 για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση και άλλες διατάξεις.
- ❖ ν. 1346/1983 : τροποποίηση και συμπλήρωση διατάξεων της Εργατικής Νομοθεσίας και ρύθμιση διαφόρων θεμάτων.
- ❖ ΑΥ ΕργΚοινΑσφ οικ. 130621/2003 : Εργασίες, έργα και δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται οι ανήλικοι.
- ❖ Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.
- ❖ Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών.

